

Hermann Gusztáv Mihály
Kovács Piroska

Udvarhelyszéki románok: a betelepedéstől a beolvadásig

I. Támpontok az udvarhelyszéki román betelepedés vizsgálatához

A román történetírás közismert axiómája, hogy Erdély „háromszoros alapon: a történelmi múlt, a lakosság száma és a munka alapján a román nép tulajdona”, innen „áradt szét az évszázadok során túlnépesedett román lakosság a hegyeken át délre, keletre és északra”.¹ E tekintetben nem esik külön elbírálás alá a Székelyföld sem: „A székely vidéken a XII-XIII-XIV. században nagyszámú román lakosság regisztrálható [...], illetve ottléte 'kikövetkeztethető' a történelmi vagy népszéköföldrajzi 'logika' kritériumai alapján [...], de okiratok, személynevek, vallási, régészeti és helynévadatok alapján is.”²

Hogy mit akar jelenteni ez esetben „a történelmi vagy népszéköföldrajzi 'logika'”, nem egészen értjük, így vitába sem szállhatunk vele. Nem kívánunk ezúttal belebonyolódni azoknak az írott forrásoknak az elemzésébe sem, amelyekkel egyes román történészek azt vélik bizonyítani, hogy a kora középkori Székelyföldön nagyszámú román lakosság élt. Annyit viszont meg kell jegyeznünk, hogy hivatkozási alap csupa *hamis* és *gyanús*, olykor *hibásan értelmezett oklevélből*, illetve *zavaros, bizonyító erővel nem bíró krónikarészletből áll*.³ Ezekre utalva az említett szerzők olykor a román szakirodalom szövegkritikai megállapításait is figyelmen kívül hagyják.

Az egyetlen helységnév, amely a román népelem jelenlétét jelezné a *középkori* Székelyföld belsejében, az udvarhelyszéki *Oláh-falu*. Egyelőre nem tudjuk, hogy ez az őstelepések etnikumára utal-e

(mindmáig ez a szélesebb körben elfogadott magyarázat), avagy személynévből származik.⁴ Az erre vonatkozó helyi „hagyományok” aligha többek, mint utólagos találgatások.⁵ Annyi bizonyos, hogy a helység első hiteles említése egy 1406. július 1-jére datált, egyes vélemények szerint valójában a XV. század végén íródott⁶ oklevélben történik (érdekes módon lebontott régi templomának fennmaradt elemei ugyancsak a XV. század második feléből származnak...)⁷, továbbá, hogy a következő század hatvanas-hetvenes éveiből, illetve a XVII. század elejéről fennmaradt forrásokban nyoma sincs Oláhfaluban számottevő román etnikumú lakosságnak.⁸ Hová tűnhetett a feltételezett színromán falu népe ilyen gyorsan és nyomtalanul: rejtély...

Mindezt tekintetbe véve írhatta Jakó Zsigmond 1941-ben: „A székelység rendkívüli életerejében, zárt jogrendjében, legfőképpen azonban földjeinek védett fekvésében leli magyarázatát, hogy közöttte a románok az általános pusztulás korában sem tudták megvetni a lábukat. A székely előkelő réteg önálló birtokainak kialakulásával kerültek románok a Székelyföldre, de ezek népiségüket sem őrizhették meg sokáig. Egyedül a később megtelepült, a megyékhez sokban hasonló Maros- és Aranyosszékben hódítottak.”⁹

Az Udvarhelyszékre szórványosan betelepülő románokra vonatkozó első megbízható adatokat a Demény Lajos és Pataki József által kiadott, XVI. század végi és XVII. század eleji udvarhelyszéki protokollumok szolgáltatják.¹⁰ Egy 1589-ből származó perirat tudósít először a székben *jövő-menő*, még helyhez nem kötött fogaraszöldi románokról, akikkel a kiskalambfalvi László Mihály disznólopás-ügybe keveredett.¹¹ Szerepelnek viszont a protokollumban olyan *Udvarhelyszéken élő* személyek is, akikről maga a jegyzőkönyv jelenti ki tételesen, hogy „*oláhok*”: ilyenek *Czoka Bokor*¹² dobófalvi pásztor, egy *Dobra* nevű farcádi jobbágyasszony,¹³ *Kwrta Máté „major”* (ez esetben pásztozembert jelent),¹⁴ az agyagfalvi *Kwrta Antal*.¹⁵ Máskor a név és a foglalkozás, esetleg még a származási hely utalhatnak *együttesen* az etnikumra. Így

tekinthetők több mint bizonyosan románoknak *Dragus János* és *Fabian Stanislau*¹⁶ vargyasi pásztorok, akik almakeréki (Malincrav – Fehér vármegye) román jobbágyoktól loptak el 100 juhot; *Dan István*, *Toba Benedek* és *Borkan István* szentléleki és bogárfalvi, illetve *Comsa*, *Lupsai Opra* és fia *István* oroszhegyi pásztorok.¹⁷

Nem volt ritka a közelebbi-távolabbi román *eredetre* vagy éppen román *etnikumra* utaló *Oláh családnév* sem: 1589–91-ben Székelyudvarhelyen, Nagyalambfalván, Dályában, Szentegyházás-Oláhfaluban, Máréfalván, Székelykeresztúron, Felsőboldogfalván találkozunk vele, 1591–97 között Székelyszentmihályon, Malomfalván, Székelyudvarhelyen, Kadicsfalván, 1598 és 1600 között pedig Szentegyházás-Oláhfaluban, Kecseten, Malomfalván, Hodgyában, Almáson, Derzsben, Száldoboson, Vargyason, Kobátfalván és Székelyudvarhelyen. Valamennyien jobbágyok, szolgák, pásztorok.¹⁸

Gyakoriak a román hangzású nevek a jobbágyok körében is, de nagy tévedés volna ebből arra következtetni, hogy a székelyföldi jobbágyság jelentős része kezdettől fogva román volt. Az 1562-es felkelést követő időszakban vagyunk, amikor javában folyik a székelység leszegényedett rétegének eljobbágyosítása. Egyfelől János Zsigmond és hivatalnokai, mintegy védelmet próbálva nyújtani ezeknek az embereknek, hogy – mint Jakó Zsigmond megállapította – „végérvényesen gátat vessenek a rájuk leselkedő magánföldesúri igényeknek”,¹⁹ fejedelmi jobbágyokká igyekeztek tenni a közszékelyek csoportját. (Ennek az igyekezetnek az eredményét tükrözheti az 1576-os jobbágyösszeírás, melyben igen magas a Székelyföldön talált fejedelmi jobbágyok száma.)²⁰ Másfelől a székely lófők és főemberek, miután az 1564/65-ös hadjáratban kitűnve vitézségükkel, visszanyerték a fejedelem bizalmát, meggyőzték őt, hogy székely politikáját ne a védelme alá vett köznépre, hanem rájuk alapozza. Ezt követően egész falvak (kivéve az ott élő néhány lófőt és nemest) képezték adomány tárgyát, és süllyedtek jobbágy-sorba, mint történt ez a Csákány Balázs által fejedelmi kegyként elnyert Keresztúrfalván.²¹ Következésképpen a udvarhelyszéki jobbágyok döntő többségét a székely köznép adta, románokat inkább

az ún. „külső jobbágyok” között kereshetünk. A különböző jobbágykategoróriák közötti arányokat kiválóan tükrözik az 1614-es lustra udvarhelyszéki adatai: az 1772 összeírt jobbágy(család)ból mindössze 337 tartozott a „külsők” soraiba, de ezek között más udvarhelyszéki településekről, illetve a szomszédos székekből jött székelyek is voltak, nem beszélve a vármegyei területről, Szászföldről, sőt Magyarországról érkezett, nem román etnikumú jövevényekről. A „Királyföldről” áttelepültek körében például igen gyakori a *Szász* családnév.

A teljesség kedvéért jegyezzük meg, hogy az 1614-es lustra Udvarhelyszéken 441 zsellért is számba vett, természetesen románokat ezek között is találunk.

Az összeírók gyakran tettek megjegyzést a külső jobbágyok és zsellérek származási helyére, ami segítségünkre lehet az Udvarhelyszékre történő korai román betelepedés néhány kiindulópontjának, irányvonalának betájolásában. Érkeztek például román jobbágyok-zsellérek a *szomszédos vármegyékből*, így „Bartalis Olah palosij” (Remetére), „Kelemen Olah feieregihazi” (Agyagfalvára), „Olah Miklos mohaij” (Kecsetre), „Barcza Mihaij feieregihazi” (Medesérre), „Olah Andras retenij” (Csekefalvára), „Olah Istuan ebesfaluij” (Körispatakra); mások *Fogarasföldjéről*, mint „Szurkos Mihaij solnai” (Derzsbe), „Frius (?) Istuan solnaij” (Zetelakára), „Szolga Biharij Lukach Fogarasi” (Malomfalvára), „Olah Janos szuniogszegij” (Vágásba), „Olah Janos, Olah Peter, Olah Dan Fogaras feöldiek” (Bözödbe); *Hátszegről*, mint „Olah Tamas hatczakij” (Zsákodra); *Havaselvéről* jött More Miklos (Erdőfülére) és Olah Istuan (Márfalvára); de akadtak *Moldvából* áttelepedők is: Kadar Tamas (Zetelakára), Sipos Antal (Farkaslakára) és Olah Miklos (Malomfalvára).

Az se lepjen meg bennünket, ha a szabad székelyek soraiban román neveket fedezünk fel, hiszen házasság révén előre lehetett lépni a ranglétrán: a csíkszéki lustra tud is olyan szolgáról, ki szabad székely „leányát vötte, lófő örökségbe szállott...” Ezek leszármazottai továbbra is székely családokból fognak nőt venni

(hiszen ha valakinek, akkor nekik ez érdekük), s így, bár nevük fennmarad, kései utódaikat hiba volna egyszerűen románoknak kikiáltani, mint manapság ezt többen teszik. Az 1614-es lustra éppen azért becses forrás, mert lehetőséget ad egy átfogó (és feltétlenül szükséges) névelemzésre úgy, hogy közben a *név-társadalmi státus-* (esetenként) *-foglalkozás-származási hely* összefüggés is vizsgálható, így valószínűbb feltételezés fogalmazható meg az összeírtak nemzetiségére vonatkozóan, mint a pusztá név alapján.²²

Udvarhelyszék XVI-XVII. század fordulóján kelt protokollumai és az 1614-es lustra a székbe történő román betelepedés fontos szakaszára, a folyamat kezdeteire engednek rálátást. Ennek a folyamatnak három lényeges előfeltétele volt: egyrészt a nem túl terjedelmes, de mindenképp *jobbágyigényes nemesi birtokok megjelenése*; másfelől a *lófők igyekezete, hogy a birtokukban levő földekre, állataik mellé szolgáló embereket telepítsenek*; és nem utolsósorban a *falvakban kialakuló szokás, hogy pásztoroknak a havasokon otthonosan mozgó, a hegyvidéki állattartás fortélyait jól ismerő románokat fogadjanak*.

A szék délnyugati részén, Keresztúr fiúszékben már a XV. században birtokokat szereznek az *Eőssiek Szentersébeten* (1457) és *Hidegkúton* (1467), a *Gerébek Fiátfalván* (1466), a *Nyújtódiak Keresztúrfalván* (1459), *Rugonfalván* és *Szentdemeteren*. Az 1562-es felkelést követően az *Eőssi-birtok Keresztúrfalván, Nagysolymoson, Magyarzsákodon és Székelyvéckén*, a *Geréb* família pedig *Újszékelyen, Alsóboldogfalván, Keresztúrfalván, Timafalván, Betfalván, Csekefalván és Szentábrahámon* terjeszkedett. Később az *Eőssi-* vagyont a Péchi Simon révén 1649-ben öröklő *Kemény* család *Betfalván, Kis- és Nagygalambfalván* egészíti ki.²³ A két Homoród mentén a szentpáli *Kornis* család szerzett egyre gyarapodó birtokrészeket: 1576-ban Kornis Mihály és Farkas már 137 jobbágyportával rendelkezett a környéken.²⁴ A Homoród mente és a Nagyküüllő völgye közti területen az *Ugron* família vetette meg a lábát: 1576-ban még szerényen, hiszen Ugron Tamás és István együttesen mindössze hat jobbágyportát birtokoltak *Abránfalván,*

Szentlászlón és Ócfalván, de később ez a család is – udvarhelyszéki viszonylatban – számottevő területre tett szert. Délen, a majdani Bardóc fiúszékben a később ugyancsak tekintélyes birtokos *Danielek* (Daniel Ferenc és Péter) rendelkeztek 1576-ban összesen 17 jobbágyportával.²⁵ Hogy e jobbágyporták lakói között románok is akadtak, az kikövetkeztethető az udvarhelyszéki protokollumok adataiból, melyeket megerősít az 1599 novemberében tartott gyulafehérvári országgyűlés határozatának 17. pontja: „Vagynak azonkívül oly jobbágyok is, kiket ezen nemesség ők magok szállítottak székely jószágok közibe még akkor, mikor bírták őket, kik nem székelyek, hanem ki oláh, ki szász, ki lakság magyar lennek, azok felől is tetszett: hogy mint saját jobbágyok békével az uroknál maradjanak; melyekről parancsoljon nagyságod serio minden székben való kapitányoknak, hogy a székely uraink atyáncfiai a mi felőlök való végzésünkben, és nagyságod ebben való jó tetszésiben épen megtartassanak.”²⁶

Csaknem másfél évszázad elteltével, 1745-ben Udvarhelyszéken a következő jobbágytartó birtokosokat vették számba: gróf Gyulaffi László 59 jobbággal és 2 zsellérral, a szentdemeteri Csáki-birtok 50 jobbággal és 7 zsellérral, báró Daniel István 13 jobbággal és 1 zsellérral, Daniel Ferenc 8 jobbággal, ifj. Daniel István 10 jobbággal, Daniel János 7 jobbággal és 1 zsellérral, Daniel Péter 14 jobbággal, Daniel Lőrinc 9 jobbággal, Ugron Ferenc 43 jobbággal és 4 zsellérral, Ugron József 23 jobbággal, Ugron János 33 jobbággal, ifj. Ugron János 7 jobbággal, Ugron András 26 jobbággal és 1 zsellérral, Kénosi Dávid 8 jobbággal és 2 zsellérral, Dimény László 4 jobbággal, Borsai István 13 jobbággal és 1 zsellérral, végül Borsai Sámuel 14 jobbággal és 1 zsellérral. Ezenkívül még összeírtak 343 (!) jobbágytartót, akik a fent megnevezetteknél kevesebb jobbággal rendelkeztek.²⁷

Az 1745-ben összeírt jobbágyok között minden kétséget kizáróan lényegesen több volt a román, mint 1576-ban vagy 1614-ben. Időközben felszabadultak a székely fejedelmi jobbágyok, és egyre szigorúbb intézkedések próbálták gátat vetni a szabad székelyek

nemesek vagy lófők általi jobbágysorba süllyesztésének. Udvarhelyszék végzése még 1608-ban leszögezte: „Valakik elköötték magokat valami praetextus alatt, két vagy három köből zabért, elégséges lévén pedig mind a hadakozásra, mind pedig a megváltozásra, megváltozzék, s az is kinek kötötte magát, kibocsássa, ha ki nem bocsátja kifoglaltassék.”²⁸ A folyamat ennek ellenére nem állt meg, ami később Bethlen Gábor drasztikus közbelépését eredményezte, aki az 1614-es megyesi országgyűlés határozata által véget vetett a szabad székelyek eljobbágyosításának, következetesen ellenőrizve a megyesi határozat végrehajtását: 1627-ben, amikor ismét összeírták Udvarhelyszék lakosságát, több mint 600 családot „recuperáltak” a gyalog székelyek rendjébe a „meggiesi giülés után való” jobbágyok közül.²⁹

A közrendű székelyek olykor körülményes eljobbágyosítása mellett, a munkaerőigény fedezésére célravezető módszernek bizonyult a zsilipek megnyitása a már régóta csendesesen beszivárgó románság előtt. A nagyközönség, sőt a szakmabeliek egy része is arra számít, hogy a jelentősebb birtokokra érkező valóságos román „szállítmányok” nyomára bukkanhat a kutató: olyanszerűekre, aminőkről a „Ceașescu-korszak” idején az erdélyi nagyvárosokban keringtek kósza hírek. A valóságban a dolgok egy kicsit másképpen történtek: a telepések *önkéntesen jöttek, egyénileg vagy kis csoportokban*, telket kaptak, a birtokos fogadókészsége pedig olykor odáig terjedt, hogy templomot is építtetett számukra.³⁰ *A spontán beszivárgás folytatódott, de most már tágas, kiépített mederben.* A szék peremén, a részben vármegyei területen fekvő Hidegkúton például 1748-ban a következőket jegyezték fel: „az oláh Hidegkúti örökös Jobbágyok mind el fogytak, a mostani Sellérek mindnyájon *iminnen-amonnan való Jövevény emberek*, a Sessioknak régi metáit meg mondani nem tudták.”³¹

Természetesen a jelentősebb birtokrészekben letelepedhettek népesebb és kompakt csoportok is: ez gyanítható Nagygálambfalván, ahol református többségi környezetben valamint annak ellenére, hogy környékbeli társaik görög katolikusok voltak, az ott

megtelepedett románok túlnyomó része görögkeleti hitű maradt. Továbbá, az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy az Udvarhelyszéken úgymond „jövő-menő” románok jelentős része nem kóborolt céltalanul, sem véletlenszerűen: bizonyos udvarhelyszéki falvak, illetve a szomszédos vármegyék területén fekvő egyes települések között állandó kapcsolatok léteztek, melyekről sajnos keveset tudunk, mert a protokollumok csak egy-egy bűntény kapcsán utalnak rájuk. Így 1600 áprilisában a Fehér-megyei pálosiak képében Gugota Ráduly falubíró, Vsta Opra és Trinka János előadják keresetüket a kiscalambfalviakkal szemben, akik 1599. november 1-én rájuk támadtak, és 800 juhukat erővel elvitték, melyekből 300-at visszatartottak. Ezenkívül elfogták, megverték és magukkal vitték Pálosról Bebe Orbánt, s csak 40 forint váltságért engedték szabadon. Az alperesek feleletükben *a két falu közti bizonyos kötéssel* mentik magukat.³² Hasonló „kötések” gyaníthatók *Vargyas* és *Almakerék*, illetve *Homoródalmás* és *Ágostonfalva* között is.

Az Udvarhelyszéken felbukkanó románok másik része szabadon kószálva kereste helyét, megélhetését. Székelyszentmihály 1663-as falutörvénye felhívja a falusfelek figyelmét, hogy „ha (...) cigánt, oláhot, egyéb külső embert látnának, nem csak az hütös emberek, sőt az közönséges ember is tartozzék az bírónak meg mondani és véle együtt el menni.”³³ E jövő-menő „külső emberek” közül is sokan megtelepedtek, átmenetileg vagy hosszabb időre, de a székely falu társadalmának a perifériáján maradtak: az összeírások *vagusok* („*kóborlók*”) néven ismerik őket. Egy 1721-es összeírás Udvarhelyszéken 247 *vagus*-t talált, mind vagyontalan emberek lévén, foglalkozásuk szerint többnyire *juhászok*, *gulyások*, *csordások*.³⁴ Udvarhelyszékről nem került elő „kóborlókkal” kötött jobbagyfogadó szerződés, a kézdiszéki Alsótorjáról viszont két ilyet ismerünk, 1702-ből.³⁵

Az udvarhelyszéki román betelepítés vizsgálata során érdemes külön figyelmet szentelni a *Homoródmentének*. Jánosfalvi Sándor István unitárius lelkész, aki egész életét e tájegységen élte le, következőképpen értesülései nem felszínes kérdezősködésből, ha-

nem a körülmények alapos ismeretéből származnak, a XIX. század első felében Homoródalmásról írva vázolja a románok lófőbirtokokra való letelepedésének a folyamatát: „...Jobb, de egyszersmind esztelenebb s magok hasznára igen rosszul számító gazdák, a falutól kölcsönös nexusi kedvezésnél fogva egy-egy nagy helyet az erdőben igen olcsón megvásárolván: bárha sokkal drágábban is egy-egy sehonnai oláhnak, sőt oláhoknak eladják. Ezáltal azon helyeket kiirtó, kimívelő, sőt még többre terjeszkedő oláhokat bevonzzák, beszaporítják, meghonosítják, magokat pedig azon birtokból a szemfényvesztő nyereség, a múltó haszon miatt kiforgatják, kirekesztik és így naponként mind inkább siettetik szántsándékkal, de ostobául nem eszmélve azt, hogy falujokból Almás helyett Mnnyerului legyen [...]. Az ilyen móddal szaporodott oláhokból már egy közönséges falu telnék ki, kiknek itt már virágzó oskolájuk van s templomot is akarnak építeni...”³⁶

Az Almáson megtelepedett románokat a XIX. századeleji *adótabellák* főként a jobbágyok kategóriájába sorolják: Kásás Vaszi Mihály, Andreas Orsolya, Simion Kásás, Joannes Sorbán, Joannes Flora, Josephus Ilonka, Joannes Kásás, Michail Kusztora (1818).³⁷ Több mint figyelemreméltó, hogy *e nevek közül az 1614-es lustrán egyetlen egy sem szerepel!*

Ami Almáson történt nem volt elszigetelt jelenség. Kővári László írja 1841-ben: „A két Homoród két partja az, hol legtöbb a jobbágy, hol úgy szólva minden nyomon jobbágyok panaszaiba botlunk.”³⁸ A Kis-Homoród mentén (nem számítva a havasalji falvakat) az 1818-as adótabellák a következő képet tárják elénk: *Almáson* 41 jobbágy és 6 zsellér, *Karácsonyfalván* 54 jobbágy és 19 zsellér, *Okládon* 34 jobbágy és 5 zsellér, végül *Homoródújfaluban* 24 jobbágy és 3 zsellér szerepel, ezek jelentős része természetesen családdal is rendelkezett. Soraikban nem ritkák a román hangzású nevek: *Karácsonyfalván* Czoguj, Kusztora, Trimfuj, (Todor) Kásás (1818 és 1828); *Okládon* Trimfuj, Forsa, Goga, Dregus (1818), Kukuli Fazakas Péter (1846); *Újfaluban* Trimfuj (1818) és Gólicza (1846).³⁹ E neveket viszont – csakúgy, mint az almásiak esetében

– hiába keressük az 1614-es lustrán. A lustra, az 1745-ös jobbágy-összeírás, illetve az adótabellák névanyagának alapos összevetése – az összeírtak társadalmi státusára, foglalkozására, netán vallására vonatkozó információk figyelembevételével – fogja ezt a kérdést megnyugtatóan tisztázni, annyi azonban a felszínes vizsgálódás nyomán is megállapítható, hogy a Homoród mentén a XIX. század elején talált román, illetve román származású jobbágyok tömege a XVII-XVIII. században érkezett. Ez egybevág azzal, amit *Benkő József* a középkori parókiai parókiai években (1767-1787) írt munkájában, a *Specialis Transilvaniában* állít: „Vannak aztán oláhok is, akik közül a legtöbb a legutóbbi háborúk után költöztek erre a vidékre, amely háborúknak csiráját Rákóczi Ferenc vetette el a jelen század elején – és a pestis után, amely az 1718. és 1719. években szerfelett sok halandóval pusztította a Székelyföldet, mert azelőtt a székely nép sokasága a saját területét csaknem teljesen megtöltötte.”⁴⁰

Amint e rövid bevezetőből is kiderül, az Udvarhelyszékre történő román betelepítés folyamata jelenlegi ismereteink alapján inkább csak sejthető, mint szakaszaiban és főképp részleteiben vázolható. A rendelkezésre álló adatok viszont – ellentétben a „történelmi vagy népességföldrajzi 'logika'” sugallatával – annyit már most elárulnak, hogy egy *nem-óslakos*, folyamatosan *beszivárgó*, *asszimilálódó*, illetve *cserélődő* népességről van szó, a folyamatról pedig a XVI. század második felében kapjuk az első híradásokat, 1614 után azt tapasztaljuk, hogy felerősödött, a XVIII. században tetőzött és a XIX. század elején zárult.

II. Az udvarhelyszéki románok egyházi szervezete és hitélete a XVIII-XIX. században

Az udvarhelyszéki románság, mely a XVI-XVII. században csak véletlenszerűen hallat magáról, a XVIII. századra egy nem túl népes, „elszórtan, jelentősebb társadalmi összefogás nélkül”⁴¹ ugyan, de csaknem az egész szék területén jelenlévő, több statisztika-

tikában számszerűen kimutatható, fokozatosan egyházilag is szerveződő réteggé fejlődött.

1761 végén, báró Buccow Adolf Miklós parancsára a szék főkirálybírája, báró Daniel István elrendelte az udvarhelyszéki *görög katolikus* (unitus) és *görögkeleti* (ortodox) románok összeírását. Az összeírást Török Pál alkirálybíró, Lukácsffi János főjegyző és Pakot Zsigmond esküdt székelnök végezték, az „oláhok espere-sével” együtt. Udvarhelyszék 102 községében (három falu : Kisfalud, Székelyszenttamás és Lókod kivételével) mindenütt találtak egy-két, néhol 10-20, nyolc faluban több mint 20 román családot. 378 unitus család 7 pappal, 5 templommal és papilakkal rendelkezett, míg 405 nem egyesült családot pap, templom és papilak nélkül találtak.⁴²

A Buccow-féle összeírás szerint tehát szervezett hitélet kezdetben csupán a görög katolikus vallású románok közösségeiben alakult ki, azok soraiban, akik Lipót császár 1699-es és 1701-es „diplomái” értelmében az esztergomi érseknek alávetett, és Róma fennhatóságát elismerő erdélyi „unitus” (egyesült) püspök hívei lettek. Ha figyelembe vesszük azt, hogy e szórványbeli híveket összefogni, az önfenntartásra képtelen parókiákat megfelelőképpen adminisztrálni, képzett papokkal ellátni csakis a központi támogatást élvező unitus egyház tudta, akkor meg kell állapítanunk, hogy a Buccow-összeírás lényegében valós képet tár elénk. Vegyük hát számba először Udvarhelyszék görög katolikus parókiáit.

1. Az udvarhelyi görög katolikus esperesség (V. Archi-Diaconatus Udvarhelyiensis) parókiái

a. Székelyudvarhely

Székelyudvarhely XVIII. századi krónikása, a település történetét levéltári vizsgálódásai, a városi folklór, illetve tulajdon megélt tapasztalatai alapján írogató Szeles János városi jegyző a helyi felekezeti viszonyokat ismertetve a következőket jegyezte fel.

„A múlt századnak vége felé származott volt ide egy Görög

András nevű görög vallású ember, aki a Botos utcában, az alsó végén jószágot szerezvén arra a maga vallásának kedvéért egy kis templomot építtetett és testamentumban a jószággal együtt ugyanazon valláson lévő oláhoknak hagyta, a hova pap szállván bé, a város körül való oláhoknak itten kezdték megyéjeket tartani.”⁴³ A parókiának Ioan-Inochentie Micu-Klein püspöksége idején (1730-1751) 235 híve és 2,5 hold szántóföldje volt, magában a városban viszont a püspök által kezdeményezett összeírás 1733-ban csupán 9 unitus családot talált, illetve két papot: *Popa Miklos*-t és *Popa Stephan*-t. Ekkor még a Udvarhelyszék területe nem képezett önálló esperességet, hanem településeit a *venicei* és a *cikendáli* esperességekben találjuk.⁴⁴ Az 1739-es zsinaton jelen volt bizonyos *Popa Ioan*, aki már az *udvarhelyi esperesi* címet viselte („archidiaconus Udvarhelyiensis”).⁴⁵

Később a havasalföldi származású ortodox misszionárius, az Erdély-szerte buzgón tevékenykedő *Sofronie din Cioara* szerzetes időlegesen az udvarhelyi parókia híveit is visszatérítette a görögkeleti hitre. Idézzük ismét Szeles krónikáját: „Hanem 1759-dik esztendőben hitegető híres Sofronius-nak követjei ide is elérkezvén, arra vették az ezen megyéhez tartozó oláhokat, hogy az említett esztendőben nagy lármával a papot a házból kihányják, a templomot magok részekre elfoglalták, s ottan a nem-unitus pap által liturgiájukat folytatni kezdték. De a felséges királyi gubernium elejibe menvén a dolog, mivel aki szerzette s építtette és az oláh ecclesiának hagyta, görög uniált vallású ember volt, szüntelenül is ezen vallású megyének temploma volt, az Sofronius nem unitus vallású követőtől elvételét s a régi uniált papnak s a megyének visszaadatott...”⁴⁶

1739-től 1780-ig nem ismerjük Udvarhely unitus vallású papjait. 1780-ban kerül a parókia élére *Ioan Laslo* (László János), aki miután tanúja lehetett a reformátusok és katolikusok 1780-81, illetve 1787-93 közötti templomépítésének, maga is új templomot emel, az akkori balázsfalvi püspök, Ioan Bob támogatásával.⁴⁷ Az új templom 1800-ban kerül tető alá, ugyanebben az évben említik

parókusát a balázsfalvi püspökséghez tartozó fő- és alesperesek sorában: „*In Sede Udvarhely: D. Ioannes László Inspect. Udvarhelyiensis*”.⁴⁸

Laslo 1811-ig volt az udvarhelyi parókia és esperesség élén, amikor is valószínűleg *Ioan Boeriu* (Boér János) váltotta fel. Az ő nevével először 1817-ben találkoztunk: „*In Inclyta Sede Sicul. Udvarhely: R. D. Joannes Boér Parochus Udvarheliensis et Sedis ejusdem Administrator*”.⁴⁹ Ő készítette el 1818-ban a parókiához tartozó hívek kimutatását, mely szerint *Udvarhelyen és 14 környező faluban 84 kepefizető családfőt tartott számon: az anyaegyházban (Mater Udvarhely) 6, Felsőboldogfalván 11, Miklósfalván 6, Máréfalván 10, Oroszhegyen 10, Sófalván 9, Parajdon 5, Abránfalván 4, Zetelakán 1, Bikafalván 4, Bögözben 7, Agyagfalván 1, Magyaróson 1, Sándorfalván 3, Telekfalván 1, Patakfalván 2, Hodgyában 3 főt.*⁵⁰

Hogy ez a létszámát tekintve mindenképp igen szerénynek mondható közösség hogyan tudott a város katolikus és református hitközsége mögé felzárkózva 1800-ban kőtemplomot emelni, azt talán a *Ioan Boeriu*t követő esperes, *Ştefan Boeriu (Boér István; „A.R.D. Stephanus Boér de Berivoj Par. et V. Archidiaconus Udvarhelyiensis”*⁵¹; 1821–1834) 1822-ben írt napi feljegyzéseit olvasva érthetjük meg, melyek tanúsága szerint a városban élő vagy ott megforduló *görög kereskedők* bőkezűen adakoztak: meszet, téglát vásároltak a szükséges javításokhoz, „detzkákot az oltár padoltatására”, pénzadományokkal segítették a parókiát.⁵² A görög katolikus közösséghez kötődő görög kereskedők udvarhelyi jelenlétére Szigethi Gyula Mihály, a református kollégium professzora is utal 1826-ban írt történeti-földrajzi munkájában: „Az oláh valláshoz tartozók, többnyire Brassóból kereskedés végett ide telepedett görögök, ki-járnak az oláh templomba...”⁵³

Közben a parókiához újabb „filiák” csatlakoztak. Az 1839-ben megjelent *Siebenbürgens ... Lexikon* a *Ioan Boeriu* által összeírt falvakon kívül még a következő települések unitus híveit mondja az udvarhelyi anyaegyházhoz tartozóknak: Betlenfalva, Fenyéd,

Homoródszentlászló, Kadicsfalva, Kányád, Kecset-Kisfalud, Korond, Küküllőkeményfalva, Lengyelfalva, Muzsna, Ócfalva, Sükő, Székelyderzs, Székelyszentkirály, Székelyszentmihály, Szombatfalva, Tibód, Vágás. (Később Székelyderzset az abásfalvi parókiánál találjuk.)⁵⁴

A múlt században Udvarhely városában szolgáló görög katolikus esperesek közül kiemelkedik a Boér nemzetség másik tagja, *Alexandru Boeriu* (*Boér Sándor*, „*Alesandru Boeriu, administ. Odorheliului secuescu*”; 1851–1898), aki előbb az 1851-ig szolgáló esperes, *Ioan Boeriu* (*Joannes Boér*) „adjunctus”-aként tűnik fel az 1850-ben tartott püspökválasztás alkalmával.⁵⁵ Műveltsége, a hitközség érdekében kifejtett ügybuzgalma, valamennyi székelyföldi unitus javát szolgáló igyekezete az egész székelyföldi görög katolikus szórvány legjelentősebb egyéniségévé avatták. Tevékenységére a későbbiekben visszatérünk.

Az udvarhelyi hitközség viszonya a városban élő többségi lakossággal békés, súrlódásoktól mentes volt. Szigethi Gyula Mihály írja, hogy „az oláh s görög valláson lévő, ugy az örmények gyermekei a sz. udvarhelyi catholicum semináriumban neveltetnek s taníttatnak.”⁵⁶ Józsa János, a katolikus gimnázium egykori tanára arról is beszámol, hogy az unitusok templomát nem csupán a csekély létszámú hitközség tagjai látogatták, hanem a római katolikusok, sőt más vallásúak is. A római katolikusok körmeneteik alkalmával miséztek is benne, a gimnázium diákjainak pedig – teljesen érthető okokból – a legkedvesebb gyóntatói az unitus templom papjai voltak.⁵⁷ (A parókia híveinek XVIII-XIX. századi népességi adatait lásd az 1. számú táblázatban.)

b. Abásfalva

Udvarhelyszék másik görög katolikus központját a Nagy-Homoród mentén fekvő apró faluban, Abásfalván találjuk. Hogy e faluban mikor létesült parókia, és mikor épült templom, nem tudjuk, tény, hogy a Buccow-féle összeírás idején mindkettő létezett. A helybeli *Popa-Stan Mitrai* parókus 1786-ban írt jelentése szerint 11 falu tartozott hozzá: „1. Olah Falu 2. Lövete 3. Almas

4. Karatsonfalva 5. Okland 6. Retsenied 7. Kenos 8. Szent Marton 9. Gyepes 10. Remete 11. Kemeny Falu.” A parókia 1826-ban kelt összeírásában megjelenik Homoródszentpéter, Homoródszentpál, Homoródújfalú és Városfalva.⁵⁸ Ez utóbbi összeírás azért érdekes, mert megtaláljuk benne mind az unitus családok, mind pedig a hívek számát: összesen 147 családot, illetve 694 lelket; a legtöbbet *Almás*on (45 család, 242 lélek), a legkevesebbet *Városfalván* (2 család, 7 lélek). A nyilvántartásban szerepel Homoródkeményfalva és Kénos is, de hívek nélkül. Érdekes még, hogy a parókiának helyet adó jelentéktelen és félreeső falucskában, *Abásfalván* mindössze 5 család, 11 lélek szerepel, aminek következtében önkéntelenül feltevődik a kérdés: *miért éppen itt volt az anyaegyház székhelye?*

1839-ben újabb három falut találunk az abásfalvi anyaegyház körzetében: a Nagy-Homoród mellékvölgyeiben fekvő Lókodot és Székelydályát, illetve a szomszédos Bardóc fiúszékből a görögkeleti parókiával is rendelkező Vargyast.⁵⁹

Az almási népes gyülekezet kivételével csekély létszámú, viszonylag nagy területen és négy járásban (a XVIII. század végi – XIX. század eleji beosztás szerint a bögözi, a homoródi és az oláhfalvi járásban, illetve Bardóc fiúszékben) szétszórt kis községek összefogása igen körülményes volt egyetlen pap számára, és nem mindig járt sikerrel: 1846-ban az *oklándi adótabellán* a jobbágyok között találjuk *Kukuli Fazakas Péter* nevét, akit családi állapotára nézve nőtlenként jegyezték be, majd a *nőtlen* bejegyzést kihúzták, a következő helyesbítő szöveggel: „*újház*as, a *hűtősség feljelentése szerint nem lévén unitus pap az egész járásban.*”⁶⁰

Ugyanezt az áldatlan állapotot tükrözi a balázsfalvi unitus püspökség 1857-ben kelt átíráta is: „A homoród-abásfalvi (Homorod Abasfaleu) parókia nagy gondja és nyomorult helyzete abból adódik, hogy mintegy 15 faluját nem-katolikusok között találjuk szétszórtan [...], következésképpen nem tudván meghálálni a parókus sok fáradtságát és lőtás-futását...”, amiért a püspökség engedélyezi, hogy a megboldogult Ioan Boeriu (volt udvarhelyi esperes) vagyona ott maradjon és jövedelmi forrásul szolgáljon a

parókiának.⁶¹ (Egyébként az udvarhelyi esperességnek sok jeles papot adó berevoji Boeriu faméliából abásfalvi parókus is került ki, Ștefan Boeriu személyében, aki 1868-ban a Balázsfalván tartott püspökválasztás alkalmával tagja volt az esperességet képviselő háromtagú küldöttségnek, mint a kerület jegyzője: „Ștefanu Boeriu, par. Abasfaláului notariu”).⁶²

Fennebb idézett, a XIX. század első feléből való feljegyzésében Jánosfalvi Sándor István az „oláhok” almási „virágzó oskolájáról” beszél. Az udvarhelyi unitus esperesi hivatal 1858. évi 75. sz. jegyzőkönyve az almási felekezeti iskola építésére igényelt telek ügyét említi, mely már a gubernium elé került, és a hívek reménykedve várták a kedvező döntést. Feltehetően egy korábbi, ideiglenes helyen működő iskola végleges hajlékának a felépítéséről lehet szó. Ami a Jánosfalvi által említett templomépítési előkészületeket illeti, úgy tűnik abbamaradtak: a legnépesebb Homoród menti unitus gyülekezet csak 1907-ben emelt saját templomot.

Időközben tovább nőtt a parókia körzete: 1886-ban itt találjuk a Nagy-Homoród mellékvölgyében fekvő Bányot, a vízvásztón túli Derzset és Égét; feltehetően az 1876-os közigazgatási átszervezés után csatlakozhatott Homoróddaróc és Székelyzsombor is.⁶³

c. Székelykeresztúr(?) – Alsóboldogfalva

Ion I. Russu írja már idézett könyvében, hogy „Székelykeresztúr a város központjában épült parókiával, templommal rendelkezett, papja volt; 1866 után Alsóboldogfalva filiája lett; Keresztúr lakóinak többsége 1866 előtt román volt (Ioan Fodor közlése, aki ezt a nagyapjától hallotta), 1900 táján a városban még románul beszéltek, de az Apponyi-törvény életbelépése után [...] lehurrogtak bárkit, aki románul szólalt meg, a papot elkergették, a templomot lerombolták, a románok helyébe pedig elmagyarosodott németek, örmények és romák (cigányok) telepedtek...”⁶⁴ A Russu munkájához írt kiegészítő tanulmányában Ioana Cristache Panait – nyilván a Bunea féle Sematizmus nyomán⁶⁵ – azt is megjegyzi, hogy a Székelykeresztúron lebontott templomot 1862-ben költöztették Alsóboldogfalvára.⁶⁶ Ugyanezt állítja Sabin Opreanu, aki – csak-

úgy, mint Russu – hangsúlyozza: a költöztetésre azért került sor, mert „a városban a székelyek nem bírták elviselni” egy román templom jelenlétét.⁶⁷

A nagyapjától ihletődő Ioan Fodor „nyugdíjas” közlései aligha bírnak történelmi hitelességgel. A Bunea-féle, 1900-ban megjelent Sematizmuson kívül viszont keresztúri görög katolikus templomról beszél az 1839-es kiadású, tehát egykorú és eléggé megbízható Lenk-féle lexikon.⁶⁸ A kérdés tisztázása érdekében Székely Attilához, a város és környéke régészeti topográfiáját kiválóan ismerő történelemtanár-helytörténészhez fordultunk, aki szíves szóbeli közlésében arról tájékoztatott, hogy értesülései szerint Székelykeresztúron sem a fellelhető írott források, sem az „emlékezet” nem tud az 1929-ben épült neobizánci stílusú ortodox templomnál régebbi román templom létéről, mint ahogyan hallgatnak erről a régészeti leletek is. Ez utóbbi észrevételt Benkő Elek régész is megerősítette.

Nem tud Keresztúr városában épült görög rítusú templomról a Buccow-féle összeírás sem, mely ráadásul a város területén mindössze 1 (egy!) görög katolikus és 1 (egy!) görögkeleti családot talált.⁶⁹ Róluk nehezen képzelhető el, hogy „a város központjában” templomot és parókiát tartsanak fenn, ahogyan azt Russu adatközlője állította.

Kétegyeinket tovább növeli az, hogy báró Daniel Gábor, Udvarhelyszék utolsó főkirálybírája és Udvarhely vármegye első főispánja, aki emlékirataiban részletesen ismerteti az 1860-as évek e tájegységen lejátszódott eseményeit, gyakran ír Székelykeresztúrról, az erdélyi románság ügyét pedig megkülönböztetett figyelemmel kíséri; de egyetlen szót sem ejt semmiféle Keresztúron végbement templomköltöztetésről vagy a körülötte támadt bonyodalmakról. (Megjegyzendő, hogy az emlékirat bizalmas jellegű, rengeteg olyan feljegyzést tartalmaz például a kor ismert személyiségeiről, amelyek nyilvánosságra hozatala botrányos lett volna; így kizárt dolog, hogy azért hallgasson a keresztúri templom ügyről, hogy elkerülje a nem kívánt politikai következményeket.)⁷⁰

Ugyanezt mondhatjuk el Orbán Balázsról, aki az 1868-ban megjelent Udvarhelyszék-kötet jegyzeteit a kérdéses időben: az 1860-as években készítette. És végül: sehol sem említenek keresztúri unitus parókiát az udvarhelyi görög katolikus esperesség 1857-es, 1858-as és 1859-es *protokollumai* sem.⁷¹

Ami továbbra is fejtörést okoz – az 1900-as Sematizmus mellett – az Lenk adata: a városban katolikus, unitus, valamint református parókia és templom („...katolischen, einer griechisch-unirten und einer reformirten Pfarre und Kirche...”) található. Első látásra szembetűnő, hogy az *unitárius* templom és parókia kimaradt a felsorolásból. Való igaz, ez utóbbi „*Keresztúrfalva déli szélében, a falun kívül, a Fiatfalvára vezető út és a Gagyból lefolyó patak közt*” (tehát nem a városban!) épült 1782-től kezdődően, de elsősorban a *Keresztúr városi unitáriusok költségén és az ő számukra*, akik a XVII. század elejétől egészen 1767-ig a város közepén épült, középkori eredetű templomot birtokolták. A keresztúrfalvi határban történt építkezésre éppen azért került sor, mert 1767. augusztus 19-én a karhatalom eltávolította őket a város „*őstemplomából*”.⁷² Felmerülhet a gyanú, hogy Lenknél egyszerű elírás történt, és tévedésből jelent meg az unitárius templom és parókia helyett a görög unitus, de ez sem valószínű: egyrészt, mert az unitárius templom és parókia megjelenik a *Keresztúrfalva* címszónál, másfelől, mert Lenk a környékbeli falvak görög katolikus lakosságát (így az alsóboldogfalviakat is) következetesen „Szitás-Keresztúr” parókiájának híveiként tünteti fel.

De talán próbáljuk a kérdést *Alsóboldogfalva* felől is megközelíteni. 1733-ban, tehát a Sofronius-követők térítő hadjárata előtt a Micu-Klein-féle összeírás 27 görög katolikus családot talált a faluban. A helyzet itt is az 1759–60-ban kifejtett propaganda nyomán változhatott meg, mert míg 1750-ben erős unitus központ volt a maga 300 hívével (a faluban és környékén),⁷³ 1761-ben Boldogfalván mindössze három görög katolikus családot találtak az összeírók, szemben a 25 görögkeleti famíliával; ennek ellenére a Buccow-féle összesített statisztika szerint *az unitusok rendelkeztek templom-*

*mal és paplakkal, valamint két (!) papjuk is volt.*⁷⁴ Később az egyik visszatérhetett a görög-keleti hitre, míg unitus társának, bár a községben nem sok követője maradt, ő kellett hogy ellássa a környékbeli görög katolikusok lelki gondozását (21 család Gagyban és 16 Keresztúrfalván).

1835-ben a faluban már 48, 1857-ben 33 unitus élt. Kevéssel később Orbán Balázs a következőket jegyezte fel: „Őt vallásfelekezetenek van a faluban temploma, úgymint: Unitárius, református, katolikus, görög egyesült és nem egyesült.” Azt is hangsúlyozza, hogy „Boldogfalva sok vallású lakói boldog egyetértésben élnek, mi a hazában mindenütt, de főleg a Székelyföldön meglévő türelemnek bizonyítványa.”⁷⁵ 1886-ra tovább nő a községbeli hívek száma, így a Dvorzsák-féle Helységnévtár 61 személyről tud, ám a századfordulón itt is rohamos apadás tapasztalható: az 1910-es népszámlálás mindössze két görög katolikus személyt talált.

Összegezőképpen: óvakodunk attól, hogy kimondjuk a végszót a parókia eredeti székhelyére vonatkozóan. Lenk és Bunea adatának egybecsengése elgondolkodtató, akárcsak az egyéb források hallgatása. A kérdés mindenképp további vizsgálatra szorul.

d. Székelyszenterzsébet

Az 1733-as Micu-Klein-féle összeírás Szenterzsébeten 15 görög katolikus családot talált, akik minden bizonnyal a Sofronius-féle térítési hadjárat nyomán visszatértek a görögkeleti hitre, ugyanis a Buccow-statisztika mindössze nyolc ortodox családot vett számba, valamint egy templomot, pap nélkül.⁷⁶ Ez után némi népességmozgás következhetett (amely egy birtokközpontban, illetve a szék és a „jobbágyforrás” Küküllő vármegye határán természetes jelenség), mert 1805-ben már 38 görögkeleti családot regisztráltak,⁷⁷ akik parókiával rendelkeztek, melyet 1839-ben a Lenk-féle lexikon is említ.⁷⁸ Úgy tűnik viszont, hogy e parókia hívei a század első felében fokozatosan átpártoltak az unitusokhoz, mert a balázsfalvi püspökség 1835-ös nyilvántartása szerint már 178 görög katolikus élt a faluban, parókiájuk ugyancsak szerepel Lenknél. Az 1850-es osztrák népszámlálás azonban ismét fura jelenséget regisztrál:

Szenterzsébeten egyetlen görög katolikus személy sem szerepel, ezzel szemben a görögkeletiek száma 182 (!). Ez azért is érdekes, mert 1857-ben a 163 unitus mellett csupán 7 ortodoxot vett számba az állami statisztika. Nos, ekkora ingadozásra, amennyiben valós adatokkal van dolgunk, – aminek, tekintettel a birodalmi népszámlálások megbízhatóságára, eléggé nagy a valószínűsége – a vármezei terület közelsége már nem elegendő magyarázat...

1839-ben a szenterzsébeti görög katolikus parókiának három „filiája” volt: Kissolymos, Nagysolymos és Magyarhidegkút. Parókusa, *Ioan Șandor* („*Ioannes Sándor, dep. ep.*”; „*Ioane Siandoru, par. in Ersebetu, dep. eparh.*”) 1850-ben és 1868-ban az udvarhelyi esperesség küldöttjeként jelen volt a Balázsfalván tartott zsinatokon.⁷⁹

A múlt század második felében a parókia sorsát itt is meghatározta a hívek silány anyagi helyzete: az esperesi hivatal 1858. évi jegyzőkönyve írja, hogy „...a közösségtől elnyert telken megkezdődött az iskola építése, de az emberek szegénysége nyomán nem sikerült befejezni, és reményünk sincs arra, hogy az iskolát felépíthessük...”⁸⁰

A századfordulón rohamosan fogynak a hívek is: 1886-ban még 145-en voltak, de az 1910-es népszámlálás a négy faluban összesen már csak 16 görög katolikus vallású személyt talált.

e. Bözödújfalú

Bözödújfaluban a Micu-Klein-összeírás unitus templomot és papot említ, majd az 1761-es Buccow-féle számbavétel egy különös helyzetet regisztrál: *11 unitus család és 13 nem-unitus* jelenik meg *egy unitus templommal meg paplakkal*, valamint *két (!) unitus pappal*.⁸¹ Mindenesetre 1805-re a görögkeletiek valamennyien átálltak az unitusokhoz, hiszen ez évben a román ortodox egyház nyilvántartása egyetlen hívet sem talált a faluban,⁸² 1857-ben pedig mindössze hárman voltak,⁸³ szemben a 195 görög katolikussal.

A hitközség (mely az anyaegyházon kívül még 8 falu szórványait foglalta magába) 1838-ban megvásárolta a bözödi reformátusok közel száz éve használt kisharangját, melyet a szomszéd falusi előző gazdáái „Szent Antal”-nak becéztek. A kis unitus templom, ahol a

harangot elhelyezték, a Vasvár utca végében, „a falu északi peremének egy magaslatán” állott.⁸⁴

1857-ben foglalták jegyzőkönyvbe *Ioanne Solan* bözödújfalusi parókus panaszát, melyben parókiája nyomorult helyzetét, híveinek csekély számát teszi szóvá.⁸⁵

Később a parókia pap nélkül maradt. Utolsó lelkésze *Gheorghe Oprea* (Opra György) volt, akinek gyereke az 1888/89-es tanévben a falu népiskolájába járt, a második gyereket viszont 1892-ben ugyanoda már „Özv. Opráné” íratta be. Az elhalálozott lelkészt nem követte senki a parókia élén; néhány év múltán egy más vallású lelkész társ jegyezte fel a görög katolikusokról: „papjok, fájdalom, nincsen”.⁸⁶ Bár a helyzet legalább húsz évig változatlan maradt, nem eredményezte azt a drasztikus létszámcsökkenést, amellyel Szentersébeten találkoztunk, hiszen az unitusok száma Bözödújfaluban *1910-ben is meghaladta a 200-at*, az egyik filiában, Küsmödön pedig egyenesen növekedett.

2. Az udvarhelyszéki görögkeleti románok parókiái

Az egyházi uniót kihirdető Lipót-féle *diplomák* érvénybe lépésétől egészen 1761-ig az erdélyi görögkeletiek mintegy törvényen kívül léteztek, kitéve a hatóságok és nem utolsósorban az ezek által támogatott görög katolikus papság mindennemű zaklatásának. Nem létezett semmilyen lelkészutánpótlás, hivatalosan megszűnt mindenféle egyházi hierarchia, hiszen az udvar úgy értelmezte a helyzetet, hogy az egész erdélyi románság elfogadta a Rómához való csatlakozást. A szellemi elszigeteltségben élő, amúgy sem túl képzett pópák segítségére csupán a karlócai szerb metropolita meg az orosz pravoszláv egyház és a cári udvar nyílt vagy burkolt támogatását élvező misszionáriusok siettek: az ugyancsak szerb *Visarion Sarai*, illetve a már emlegetett *Sofronie din Cioara*. A helyzet 1761-ben normalizálódik, amikor Mária Terézia – megelégedve a cári udvar rosszallását – Erdélybe küldi *Dionisie Novacovici* budai szerb püspököt, aki rövid brassói tartózkodás után még az év elején *Nagyszébenbe* helyezi székhelyét.⁸⁷

A görögkeletiek elszigeteltsége ezzel enyhült, de nem szűnt meg. Hatványozottan igaz ez a Székelyföldre, ahol – eltekintve néhány kivételtől – falvanként egy, legfennebb két-három család vallotta ezt a hitet.

A történelmi Udvarhelyszéken (nem számítva a rövid ideig működő szenterzsébetit) mindössze három görögkeleti parókiáról tudunk: az *Alsóboldogfalván*, *Nagygalambfalván* és *Vargyason* emeltekéről. Bár 1761-ben még számbeli fölényben voltak az unitusokkal szemben, az ortodox románok nagy része semmiféle lelki gondozásban nem részesült, hiszen a három, amúgy sanyarú anyagi és az átlag erdélyi szintnél is szerényebb szellemi körülmények közt tengődő pópa nem foghatta át a szék teljes területét. A parókiáktól távol eső falvakba vetődött ortodoxok vagy átálltak az unitusokhoz, vagy valamelyik magyar felekezethez csatlakoztak.

Végezetül lássuk a három parókiát:

a. Alsóboldogfalva

A faluban élő görögkeletiekről már szoltunk a település unitus parókiája kapcsán. Számuk feltehetően a Sofronius által kifejtett térítő munka nyomán nőtt meg ugrásszerűen, így 1761-ben már 25 ortodox családot (kb. 125 lelket) vehettek számba a Buccow megbízásából kiszálló összeírók, akik nem kizárt, hogy faluban tevékenykedő két román pap közül az egyiket önkényesen tüntették fel unitusnak, míg az valójában ortodox volt. Az is tény viszont, hogy ebben a korban a hívek visszatérése ellenére több pap tartott ki az unió mellett, a felkínált előnyök okán.

Az 1805-ös görögkeleti egyházi összeírás itt templomot és 80 hívőt talált. Az 1857-es népszámlálás már 126 nem-unitust vett számba, 1886-ban ismét csak 85-en voltak.

Szent Miklósnak szentelt szerény fatemplomukat az 1980-as években bontották le az ortodox egyház döntése nyomán, mely ekképpen akarta kierőszakolni egy új templom építését. Ioana Cristache Panait állítása, miszerint „1940-ben a műemléket a horthysták feldúlták”⁸⁸ nagyfokú tájékoztatatlanságról tanúskodik: a falu a bécsi döntést követően román közigazgatás alatt maradt.

A kis templom és lelkésze Alsóboldogfalván kívül még Fiafalva, Újszékely, illetve Székelykeresztúr és a vele összeépült Keresztúrfalva és Timafalva görögkeleti híveinek lelki gondozását látta el.

b. Nagyalambfalva

Nagyalambfalva román népességének betelepítése – minden jel szerint – ugyanabban az időszakban történt, mint a környék többi helységében, de erőteljesebb, homogénebb hullámban, ami magyarázatot adhat arra, hogy sokáig őrizte népi identitását, görögkeleti hitét.

1576-ban a faluban 50 jobbágy volt: ebből 40 a *fejedelemé* (többnyire székelyek, akik az 1562-es felkelés után veszítették el szabadságukat), 8 Bogáthi Boldizsár, 2 pedig Héjasfalvi Pál jobbágya.⁸⁹ Az 1614-es lustra szereplői közt már találunk román, illetve román származású jobbágyokat is: Barla Fabian és Barla Peterne „ősjobbágyok”, Olah Andras és Olah Peter „zálogosok”, Ciriak Georgj, Olah Miklos és Olah Istuan zsellérek. A falu össznépességéhez képest ekkor még ezek aránya elenyésző volt.

A XVII. században a szék jeles családjai közül a Mihály és Sándor, illetve a Koroknai Alia famíliák bírtak itt udvarházakat és birtokrészt. A galambfalvi Alia-birtok házasság révén Kemény Simonra, majd ez utóbbi hűtlensége nyomán 1622-ben Szombatfalvi Istvánra szállott. 1664-ben Apafi Mihály a faluban házat (udvarházat? = *domum*) adományozott az agyagfalvi Sánta Györgynek.⁹⁰ A XIX. század első felében a gróf Kemény és a Sebessi família rendelkezett jelentősebb galambfalvi birtokrészekkel.⁹¹ A település görögkeleti közössége a felsorolt birtokos famíliák – mindenekelött a Kemény grófok – jobbágytelepítései nyomán jött létre: *a mai román eredetre valló családnevek egészen mások, mint amelyekkel az 1614-es lustrában találkoztunk.*⁹²

Mindenesetre a XVIII. század első felében már 1614 után betelepedett, jelentős román népességgel számolhatunk, hiszen a Micu-Klein féle összeírás 1733-ban 27 unitus családot említ, majd 1750-ben az unitus püspökség nyilvántartása Galambfalván és

környékén 40 görög katolikus családot tüntet fel. A hívek katolizációja igen felületes lehetett, áttérésük – mint sok más helyütt Erdélyben – alighanem csak formai volt. Amikor Sofronius követei Udvarhely környéke románjait visszatérítették a görögkeleti hitre, itt is látványos sikert értek el: a Buccow-féle összeírás már 40 ortodox családot talált, mindössze 4 unitussal szemben. A pap (amennyiben hihetünk a statisztikának) unitus volt, a templom viszont görögkeleti. Ehhez hasonló visszás helyzetet sűrűn találunk a Buccow-összeírás lapjain, ám a nagyszebeni görögkeleti püspökség létrejötte nyomán a helyzet lassan letisztult; Nagyalambfalva román etnikumú lakóinak túlnyomó többsége görögkeleti marad, megtartja templomát és visszakapja papját. Igaz, unitus pap ezután is fel bukkan a községben: bizonyos „*popa Petru Molchi*” 1788-ban és 1789-ben összesen 15 keresztelőn és 19 temetésen végzett egyházi szolgálatot.

A nagyalambfalvi görögkeleti hívek 1787-ben *Ionaș Pătruț* pópa irányításával fatemplomuk helyére új kőépületet emeltek, Dima Zamfir és Panaiot Dimitrie brassói kereskedők támogatásával, illetve „a falu segítségével”. Minderről az építés befejezésekor elhelyezett, később elveszett kőfelirat tájékoztatott, mely az adakozók között említette Jerei Jánost és feleségét, Máriát is.

A templom egykori díszei sorából Ioana Cristache Panait „Ioan Zugravul” (=Képiró János) 1790-ben, illetve „Ilie popa zugrav” (=Képiró pap Illés) 1851-ben készült ikonjait emeli ki. Berendezése ugyan megrongálódott-tönkrement, az épület azonban máig fennmaradt.⁹³

A hívek száma 1805-ben mintegy 330, 1857-ben 315 volt, 1910-re viszont már 190-re csökkent, miközben a parókiához tartozó, szétszórtnan élő görögkeletiek az 1805-ben regisztrált 405 főről 1910-ig 24-re fogyatkoztak.

c. Vargyas

Vargyas Bardóc fiúszék központja és a Daniel család birtokközpontja volt. Böződi György szerint a „... Daniel család jobbágyai székelyek voltak, csak a pakulárjai románok, az egykori jobbágyte-

lek az uradalom körül ma is tiszta székely lakosságból áll. A szegénység, az egyformán kiosztott telkek mutatják a telep régi határát. A felső rész, az egykori szabadok falurésze az új települések helye, a románok és cigányok is itt laknak, ezt a falurészt 'regát'-nak nevezi a nép."⁹⁴ (Megjegyzendő, hogy e falurész-névnek 1998 őszén végzett terepbejárásunk alkalmával nem találtuk nyomát a népi emlékezetben.) Ennek ellenére nehezen hihető, hogy e folyamatosan növekvő telep létrejöttében a Daniel bárók semmiféle szerepet ne játszottak volna. 1733-ban mindössze 15 unitus családot vettek számba, 1761-ben 11 görögkeleti és 10 unitus familiát regisztráltak az összeírók, 1857-ben már a két görög rítushoz tartozók száma 245-re emelkedett úgy, hogy ennek túlnyomó többségét (233 lelket) az ortodoxok tették ki.

A Ioana Cristache Panait által XVIII. századinak mondott, Mihály és Gábrriel arkangyaloknak szentelt görögkeleti fatemplomot⁹⁵ a Buccow-féle összeírás még nem említi, de Lenknél már szerepel. Szintén Lenk 1839-es kiadású lexikona sorolja fel első ízben a parókia filiáit: Bardóc, Bibarcfalva, Erdőfüle, Kisbacon, Magyarhermány, Olasztelek, Székelyszáldobos és Telegdibacon.⁹⁶

Eltérően Udvarhelyszék más részeitől, Vargyason és vidékén a román betelepülés a XIX. század második felében is folytatódott. Erre utalhat a vargyasi „regát” falurész-név (?), de bizonyítja ezt Böződi Györgynek egy másik feljegyzése is: „A világháború előtt (az első világháború – a szerzők megj.) természetesnek vették, hogy Nagybaconban új román templomot épített Mocan Tódor túrógyáros, aki a hetvenes években telepedett ide, az akkor virágzó juhtenyésztés hazájába s 'székelytúrójának' jövedelméből hamarosan első gazdává emelkedett. 1901-ben már kétszáz hold földbirtok és 1000 hold erdő volt a tulajdonában, s egyedül tudta biztosítani, hogy Ágostonfalváról bejárjon oda a román pap.”⁹⁷

A vargyasi románok jelentős tömegben megőrizték görögkeleti hitüket: az 1910-es népszámlálás a faluban 182 ortodoxot és 17 görög katolikust talált. Jóllehet közülük mindössze heten vallották magukat románoknak, az impériumváltás nyújtotta előnyök és a

visszarománosítási propaganda hatására a helyzet látványosan megváltozott, hiszen 1920-ban a román hatóságok által végzett népszámlálás már 268 románnal számolhatott.⁹⁸

III. Udvarhelyszék görög katolikus és görögkeleti parókiái a szám adatok tükrében

Jelen táblázatokban azokat a statisztikákat hasznosítottuk, amelyekben a görög katolikusok és görögkeletiek száma egyaránt megtalálható, párhuzamba állítható. Két esetben tettünk kivételt: beiktattuk a székelyudvarhelyi és abásfalvi parókiák híveinek 1818-as, illetve 1826-os összeírását is, mivel ezek eddig nem voltak közölve. A görög katolikusok és görögkeletiek összlakossághoz viszonyított arányát azért tüntetjük fel az 1857-es osztrák népszámlálás alapján, mert ennél kizártak a magyar hatóságok esetleges ferdítései, továbbá mert megelőzi az „erőszakos elmagyarosítás” időszakának tartott dualizmus korát, és végül, mert a forradalom után csaknem egy évtizeddel feltehetően konszolidált népesedési állapotokat regisztrál.

1. görög katolikus parókiák

a. Székelyudvarhely

Sor- sz.	Település neve; mikor szerepel „filia”-ként	unitus hitű személyek száma					
		1761*	1818*	1850	1857	1886	1910
1.	Székelyudvarhely (1818, 1839, 1886)	35	30	21	43	46	164
2.	Abránfalva (1818, 1839, 1886)	10	20	-	1	-	2
3.	Agyagfalva (1818, 1839)	-	5	-	-	-	-
4.	Betlenfalva (1839, 1886)	30	-	57	43	15	9
5.	Bikafalva (1818, 1839, 1886)	-	20	3	1	1	6
6.	Bögöz (1818, 1839, 1886)	10	35	8	-	-	7
7.	Décsfalva (1886)	-	-	-	-	-	-
8.	Felsőboldogfalva (1818, 1839, 1886)	30	55	20	7	-	2
9.	Fenyéd (1839)	20	-	1	-	-	-
10.	Hodgya (1818, 1839)	20	15	-	-	1	2
11.	Homoródszentlászló (1839)	-	-	-	1	2	-

12. Kadicsfalva (1839, 1886)	25	-	4	-	7	-
13. Kányád (1839)	5	-	-	6	-	1
14. Kecsetkisfalud (1839)	5	-	-	-	-	-
15. Korond (1839)	30	-	-	15	50	22
16. Küküllőkeményfalva (1839)	10	-	-	-	-	-
17. Máréfalva (1818, 1839, 1886)	40	50	55	70	45	6
18. Miklósfalva (1818, 1839, 1886)	20	30	1	18	1	2
19. Ófalva (1839, 1886)	5	-	-	-	-	-
20. Oroszhegy (1818, 1839, 1886)	25	50	-	97	62	2
21. Parajd (1818, 1839, 1886)	75	25	-	30	27	40
22. Patakfalva (1818, 1886)	5	10	-	5	-	-
23. Sándorfalva (1818, 1839)	-	15	1	-	-	-
24. Sófalva						
(Alsó- és Felső- 1818, 1839, 1886)	85	45	4	1	9	-
25. Sükő (1839)	5	-	-	-	-	-
26. Székelyderzs						
(1839) - 1886-ban Abásfalvánál!	5	-	-	-	/	/
27. Székelylengyelfalva (1839)	10	-	-	-	4	-
28. Székelymagyarós (1818, 1839)	-	5	-	-	1	-
29. Székelymuzsna (1839)	5	-	-	-	-	2
30. Székelyszentkirály (1839)	10	-	-	12	-	7
31. Székelyszentmihály (1839)	15	-	-	4	1	-
32. Szombatfalva (1839)						
- 1895-től Székelyudvarhely része	15	-	8	6	5	/
33. Telekfalva (1818, 1839)	10	5	-	-	-	-
34. Tibód (1839)	15	-	2	2	-	-
35. Vágás (1839, 1886)	-	-	10	6	-	-
36. Zetelaka (1818, 1839, 1886)	25	5	15	1	95	28
ÖSSZESEN:	600	420	210	369	372	302

*Az 1761-es és 1818-as éveknél közölt lélekszám becslés eredménye: *családok száma x 5*

b. Abásfalva

	1761*	1826	1850	1857	1886	1910
1. Abásfalva (1786, 1826, 1839, 1886)	35	11	27	38	52	46
2. Bagy (1886)	-	-	-	-	-	1
3. Ége (1886)	-	-	-	-	-	-
4. Gyepes (1786, 1826, 1839)	-	34	-	33	30	15

5. Homoródalmás (1786, 1826, 1839, 1889)	100	242	431	410	394	433
6. Homoróddaróc (1886)	/	/	/	/	1	-
7. Homoródkarácsonyfalva (1786, 1826, 1839, 1886)	40	99	108	138	122	85
8. Homoródkeményfalva (1786, 1876, 1839, 1886)	25	-	10	71	74	38
9. Homoródoklánd (1786, 1826, 1839, 1886)	20	19	7	33	56	26
10. Homoródremete (1786, 1826, 1839, 1886)	8	11	7	27	8	
11. Homoródszentmárton (1786, 1826, 1839, 1886)	105	127	27	59	44	46
12. Homoródszentpál (1826, 1839, 1886)	15	10	5	13	-	6
13. Homoródszentpéter (1826, 1839, 1886)	-	10	-	-	-	-
14. Homoródújfalva (1826, 1839, 1886)	-	28	29	12	17	10
15. Kénos (1786, 1839, 1886)	20	-	-	-	-	-
16. Lókod (1839, 1886)	-	-	-	-	-	1
17. Lövete (1786, 1826, 1839, 1886)	40	56	124	115	111	95
18. Oláhfalu (Kápolnás, 1786, 1826, 1839, 1886)	-	33	11	54	15	50
19. Oláhfalu (Szentgyházás, 1786, 1826, 1839, 1886)	-	9	27	-		21
20. Recsenyéd (1786, 1826, 1839, 1886)	5	10	-	-	1	1
21. Székelydála (1839, 1886)	5	-	10	8	7	5
22. Székelyderzs (1886)	/	/	/	/	-	3
23. Székely(Szász)zsombor (1886)	/	/	/	/	-	2
24. Vargyas (1839, 1886)	50	-	-	12	-	17
25. Városfalva (1826, 1839, 1886)	10	7	21	4	2	-
ÖSSZESEN:	470	694	875	1018	974	858

c. Székelykeresztúr (?) – Alsóboldogfalva

1761* 1850 1857 1886 1910

1. Székelykeresztúr (Timafalvával és Keresztúrfalvával) (1839)	100	-	8	8	44
2. Alsóboldogfalva (1839, 1886)	15	70	33	61	2
3. Betfalva (1839, 1886)	20	-	6	9	1
4. Csehétfalva (1839)	5	-	-	5	-
5. Csekefalva (1839)	10	-	-	-	4
6. Fiafalva (1839, 1886)	40	52	35	-	-
7. Firtosmartonos (1839, 1886)	10	5	3	-	-
8. Gagy (1839, 1886)	105	-	15	3	3
9. Kadács (Kis- és Nagy-) (1839)	-	-	-	-	-
10. Kede (Kis- és Nagy-)	20*	-	-	-	-
11. Kisgalambfalva (1839, 1886)	-	-	-	-	1
12. Kobátfalva (1839)	10	-	-	-	-
13. Magyarandrásfalva (1839)	20	-	3	-	-
14. Medesér (1839, 1886)	5	-	7	4	4
15. Nagyalambfalva (1839)	20	-	7	6	1
16. Rugonfalva (1839, 1886)	10	-	-	6	-
17. Siménfalva (1839, 1886)	30	-	-	41	1
18. Székelyszentmihály (1886)	-	-	4	1	-
19. Szentábrahám (1839, 1886)	55	-	-	-	-
20. Tarcsafalva (1839, 1886)	-	-	1	-	1
21. Tordátfalva (1839)	5	-	-	-	1
22. Újszékely (1886)	5	-	13	7	3
ÖSSZESEN:	485	127	135	157	66

d. Székelyszenterzsébet

1. Székelyszenterzsébet (1839, 1886)	-	-	163	136	13
2. Kissolymos (1839)	25	-	-	-	3
3. Magyarhidegkút (1839, 1886)	5	-	-	1	-
4. Nagysolymos (1839, 1886)	60	-	-	8	-
ÖSSZESEN:	90	-	163	145	16

e. Bözödújfalva

1. Bözödújfalva (1839, 1886)	55	224	195	188	123
2. Atyha (1839)	15	-	-	5	3
3. Bözöd (1839, 1886)	5	13	5	-	2
4. Énlaka (1839)	10	-	5	-	-
5. Etéd (1839, 1886)	65	3	9	2	-

6. Kőrispatak (1839, 1886)	25	12	1	30	18
7. Küsmöd (1839, 1886)	15	31	57	52	67
8. Siklód (1839)	25	-	-	-	4
9. Szolokma (1839)	35	-	-	-	2
ÖSSZESEN:	250	283	272	277	219

f. Az oláhzászkodi görög katolikus parókia udvarhelyszéki hívei

1. Bordos (1839, 1886)	60	-	-	-	4
2. Magyarzászkod (1839, 1886)	60	-	-	4	16
3. Székelyszállás (1839)	-	-	-	-	-
4. Székelyvécke (1839)	55	-	38	23	13
ÖSSZESEN:	175	-	38	27	33

2. Görögkeleti parókiák

a. Alsóboldogfalva

Sor- sz.	Település neve; mikor szerepel „filia”-ként	ortodox hitű személyek száma				
		1761*	1850	1857	1886	1910
1.	Alsóboldogfalva (1839, 1886)	125	69	126	85	1
2.	Fiatfalva (1839, 1886)	45	87	94	48	9
3.	Székelykeresztúr (Keresztúr- falvával és Timafalvával) (1886)	50	20	35	6	9
4.	Újszékely (1886)	80	14	-	40	1
	ÖSSZESEN:	300	190	255	179	31

b. Nagyalambfalva

1. Nagyalambfalva (1839, 1886)	200	371	315	236	190
2. Agyagfalva (1839)	30	1	1	-	-
3. Betfalva (1839, 1886)	40	76	59	37	13
4. Homoródkarácsonyfalva (1839; 1886-ban Homoróddaróc „filiája”)	10	-	2	/	/
5. Homoródoklánd (1839; 1886-ban Homoróddaróc „filiája”)	35	-	7	/	/
6. Homoródszentmárton (1839)	-	-	-	/	/
7. Homoródszentpál (1839; 1886-ban Homoróddaróc „filiája”)	15	-	-	/	/
8. Kányád	30	-	4	-	-
9. Kisgalambfalva (1839, 1886)	40	41	54	28	4

10. Mátisfalva (1839)	20	-	-	-	-
11. Rugonfalva (1886)	30	-	-	3	-
12. Székelydála (1839)	35	-	3	-	7
13. Székelyderzs (1839)	50	-	-	-	-
14. Székelymagyarós (1839)	35	-	-	-	-
15. Székelymuzsna (1839)	20	7	12	2	-
16. Városfalva (1839; 1886-ban Homoróddaróc „filiája”)	10	-	3	/	/
ÖSSZESEN	590	496	460	306	214

c. Vargyas

1. Vargyas (1839, 1886)	55	172	233	206	182
2. Bardóc (1839, 1886)	30	9	22	1	-
3. Bibarcfalva (1839, 1886)	20	18	50	2	-
4. Erdőfüle (1839, 1886)	20	27	-	1	10
5. Kisbacon (1839, 1886)	30	71	84	82	69
6. Magyarhermány (1839, 1886)	25	18	22	29	48
7. Olasztelek (1839, 1886)	25	27	26	31	37
8. Székelyszáldobos (1839, 1886)	54	118	109	181	
9. Telegdibacon (1839, 1886)	25	73	108	197	
ÖSSZESEN	240	469	663	658	

*d. A homoróddaróci görögkeleti parókiához
tartozó udvarhelyszéki települések ortodox hitű lakossága*

<i>Sor- Település neve; sz. mikor szerepel „filia”-ként</i>	<i>ortodox hitű személyek száma</i>	
	1886	1910
1. Ége (1886)	2	-
2. Homoródjánosfalva (1886)	-	-
3. Homoródkarácsonyfalva (1886)	20	2
4. Homoródoklánd (1886)	12	2
5. Homoródszentpál (1886)	-	2
6. Homoródszentpéter (1886)	-	-
7. Lókod (1886)	-	-
8. Városfalva (1886)	2	-
ÖSSZESEN	36	6

3. Az udvarhelyszéki görög katolikusok és görögkeletiek
össztlakosságához viszonyított aránya 1857-ben

Sz.	Település neve; görög katolikus	görög- keleti	össz- népesség	görög-kat.+ görög-keleti	
1.	Agyagfalva	0	1	756	0,13
2.	Abásfalva	38	0	364	10,43
3.	Abránfalva	1	0	95	1,05
4.	Alsóboldogfalva	33	126	538	29,55
5.	Alsósófalva	0	0	1484	0
6.	Árvátfalva	0	0	178	0
7.	Atyha	0	6	1417	0,42
8.	Bágy	0	0	498	0
9.	Bardóc	0	22	715	3,07
10.	Bencéd	0	0	253	0
11.	Béta	0	0	297	0
12.	Betfalva	6	59	394	16,49
13.	Betlenfalva	43	0	580	7,41
14.	Bibarcfalva	0	50	702	7,12
15.	Bikafalva	1	0	331	0,30
16.	Bogárfalva	0	0	254	0
17.	Bordos	0	0	572	0
18.	Bögöz	0	0	939	0
19.	Bözöd	5	2	1000	0,70
20.	Bözödújfalva	195	3	648	30,55
21.	Csehétfalva	0	0	384	0
22.	Csekefalva	0	0	517	0
23.	Csöb	0	0	332	0
24.	Décsfalva	0	0	64	0
25.	Ége	0	0	285	0
26.	Énlaka	5	5	598	1,67
27.	Erdőfüle	0	42	990	4,24
28.	Etéd	9	0	1408	0,63
29.	Farcád	0	0	513	0
30.	Farkaslaka	0	0	1131	0
31.	Felsóboldogfalva	7	0	381	1,83
32.	Felsősófalva	1	0	1526	0,06
33.	Fenyéd	0	2	509	0,39

34. Fiafalva	35	94	843	15,30
35. Firtosmartonos	3	4	637	1,09
36. Firtosváralfa	0	0	306	0
37. Gagy	15	0	495	3,03
38. Gyepes	33	0	434	7,60
39. Hodgya	0	0	453	0
40. Homoródalmás	410	4	1891	21,89
41. Homoródjánosfalva	8	0	322	2,48
42. Homoród- karácsonyfalva	138	2	1054	13,28
43. Homoródkeményfalva	71	1	338	21,30
44. Homoródremető		0	255	2,74
45. Homoródszentlászló	1	0	181	0,55
46. Homoród- szentmárton	59	0	685	8,61
47. Homoródszentpál	13	0	612	2,12
48. Homoródszentpéter	0	0	238	0
49. Homoródújfalva	12	9	360	5,83
50. Jásfalva	0	0	117	0
51. Kadács	0	0	430	0
52. Kadicsfalva	0	0	449	0
53. Kányád	6	4	481	2,07
54. Kecsetkisfalud	0	0	582	0
55. Kénos	0	0	319	0
56. Kisbacon	0	84	557	15,08
57. Kisgalambfalva	0	54	702	7,69
58. Kiskede	0	0	158	0
59. Kissolyos	0	0	1043	0
60. Kobátfalva	0	0	359	0
61. Korond	15	2	2435	0,69
62. Kőrispatak	1	2	961	0,31
63. Küküllőkeményfalva	0	0	443	0
64. Kűsmöd	57	45	653	15,62
65. Lókod	0	0	208	0
66. Lövéte	115	7	2388	5,10
67. Magyarandrásfalva	3	0	185	1,62
68. Magyarhermány	6	22	1013	2,76
69. Magyarhidegkút	0	191	414	46,13

70. Magyarzsákod	0	11	660	1,66	
71. Máréfalva	70	0	974	7,18	
72. Mátisfalva	0	0	319	0	
73. Medesér	7	5	616	1,94	
74. Miklósfalva	18	0	197	9,13	
75. Nagybacon (Telegdibacon)	0	65	691	9,40	
76. Nagyalambfalva	7	315	1267	25,41	
77. Nagykedede		0	0	176	0
78. Nagysolymos	0	51	917	5,56	
79. Nyikómalomfalva	0	0	741	0	
80. Ócfalva	0	0	237	0	
81. Oklánd	33	7	716	5,58	
82. Oláhfalú (Kápolnás)	15	0	1413	1,06	
83. Oláhfalú (Szentegyházás)	50	2	1748	2,97	
84. Olasztelek	1	26	705	3,82	
85. Oroszhegy	97	0	1986	4,88	
86. Parajd	30	4	1339	2,53	
87. Patakfalva	5	0	441	1,13	
88. Rava	0	55	738	7,45	
89. Recsenyéd	0	0	269	0	
90. Rugonfalva	0	0	718	0	
91. Sándorfalva	0	0	134	0	
92. Siklód	0	0	1221	0	
93. Siménfalva	0	14	792	1,76	
94. Sükő	0	0	231	0	
95. Székelydála	8	3	750	1,46	
96. Székelyderzs	0	0	1127	0	
97. Székelydobó	0	4	599	0,66	
98. Székelyfancsal	0	0	175	0	
99. Székelykeresztúr mezőváros	8	35	2461	1,74	
100. Székelylengyelfalva	0	0	398	0	
101. Székelymagyarós	0	0	211	0	
102. Székelymuzsna	0	12	877	1,36	
103. Székelypálfalva	0	0	458	0	
104. Székelyszáldobos	0	118	560	21,07	

105. Székelyszállás	0	0	221	0
106. Székely- szenterzsébet	163	7	1064	15,97
107. Székelyszentkirály	12	0	780	1,53
108. Székelyszentlélek	0	0	573	0
109. Székelyszentmihály	4	8	520	2,30
110. Székelyszentmiklós	0	0	136	0
111. Székelyszenttamás	0	0	120	0
112. Székelyudvarhely mezőváros	43	24	3873	1,72
113. Székelyvécke	38	21	1002	5,88
114. Szentábrahám	0	0	619	0
115. Szentdemeter	6	1	714	0,98
116. Szolokma	0	0	449	0
117. Szombatfalva	6	0	756	0,79
118. Tarcsafalva	0	1	366	0,27
119. Telekfalva	0	0	391	0
120. Tibód	2	0	123	1,62
121. Tordátfalva	0	0	547	0
122. Újszékely	13	88	863	11,70
123. Ülke	0	0	501	0
124. Vágás	6	0	587	1,02
125. Vargyas	12	233	1688	14,51
126. Városfalva	4	3	437	1,60
127. Zetelaka	1	0	2659	0,03
Összesen 2011	1956	89	505	4,43

4. A statisztikák forrásai

- 1761-re: A Buccow-féle összeírás. Közli: Dr. Virgil Ciobanu: Statistica românilor ardeleni din anii 1760-1762. In: Anuarul Institutului de Istorie Națională. 1924-25. (3.) pp. 616-700.

- 1818-ra és

- 1826-ra: A székelyudvarhelyi, illetve abásfalvi parókusok

nyilvántartása a „bér adó gazdáknak nevei”-ről. Az 1826-os abásfalvi összeírás különös értéke, hogy mind a kepefizető család-fők, mind pedig a családtagok számát feltüntette. Udv.Gk.Lvt.

- 1850-re: Az 1850. évi erdélyi népszámlálás. Második, javított kiadás, Bp., 1994.

- 1857-re: Erdély 1857. évi népszámlálása. Bp., 1992. 208–209, 214–215, 340–341, 352–353, 358–359.

- 1886-ra: Dvorzsák János: Magyarország helységnévtára tekintettel a közigazgatási, népességi és hitfelekezeti viszonyokra. Bp. (1886.) 715–724.

- 1910-re: Jakabffy Elemér: Erdély statisztikája. Lugos, 1923. 109–112.

IV. Az a bizonyos asszimiláció

Az előző fejezetekben tárgyaltakból már kiderült: igenis, jóval 1918 előtt létezett „székelyföldi románság”. Igaz, nem óslakosként, és nem 35-40%-os arányban (amint azt a román „nemzeti” propaganda állítja), de jelen volt még a Székelyföld közepén elhelyezkedő „anyaszék” csaknem valamennyi falujában is. A fennebb leírtakból az is kitűnik, hogy miután a XVIII-XIX. század fordulóján elérte maximális létszámát, Udvarhelyszék román lakossága fogyni kezdett, *asszimilálódott*. A román történészek általában egyetértenek abban, hogy ez a folyamat a Székelyföldön mindig létezett (ez tökéletesen így van: a XVI-XVII. század fordulóján érkezettek utódait a XVIII. században már az asszimilálók soraiban találjuk), a XVIII. század közepétől felgyorsult (valójában: ez időre gyűlt össze akkora román tömeg, melynek beolvadása egyáltalán követ-hető), döntő sikereit viszont az osztrák–magyar dualizmus éveiben érte el, az akkori iskolarendszer és a következetes elmagyarosító politika eredményeként. Ez utóbbi inkább logikai következtetés, melyet látszólag alátámaszt a statisztikák felszínes értelmezése. A székelyföldi románok asszimilációjának folyamatát *mélységében* (a

kisközösségek szintjén) és *történetiségében* ez idáig – tudomásunk szerint – nem vizsgálta senki.

A székelyföldi románok beolvadása a többségi, magyar nyelvű, kultúrájú és identitású székelységbe, más szóval *elmagyarosodása* hosszú folyamat végeredménye, amelynek két, időben jól elkülöníthető szakaszát különböztetjük meg: a *NYELVI* és a *VALLÁSI asszimilációt*.

Paradox módon (hiszen az avatatlan úgy vélné, könnyebb a fejünket keresztvíz alá hajtani, mint egy nyelvet megtanulni) a *nyelvi beolvadás* törvényszerűen korábban következett be, mint a vallási. Az érkező románok – bárhol telepedtek le Udvarhelyszéken – az ott honos lakossággal történő érintkezéshez kénytelenek voltak megtanulni magyarul, hiszen románul legfennebb némelyik *dulló* (a vármegyei szolgabírónak megfelelő tisztség a székely székekben) tudott, azokban a járásokban, melyekben a románok folyamatos beszivárgása nagyobb mértékű volt. Erre vonatkozóan Jánosfalvi Sándor István jegyzett föl egy anekdotát a homoródi járásban dullóságot viselő, a székben nagy tekintélynek örvendő Dimén Istvánról, miszerint e derék székely elöljárótól egyik erdélyi útja alkalmával II. József császár megkérdezte: „Suntne latrones in silvis, domine Dimén? Vannak-e tolvajok az erdőben? (Rikában). S Dimén így felele néki latin oláh szókkal: *Sunt destul, domine rex.* (Kiemelés: HGM–KP.) Elég van, uram király.”⁹⁹

Az utolsó jelentősebb hullámban letelepedők *kétnyelvűvé*, majd *magyar nyelvűvé* válása az udvarhelyi és abásfalvi parókiák anyakönyvei révén követhető nyomon.

Udvarhelyen 1780 és 1810 között az anyakönyvvezető parókusok a cirill betűs írást és a román nyelvet használták. A cirill betűkkel bejegyzett nevek viszont már ekkor gyakran magyarok: Mixauko Mixau (1787), Muxauko Lauy (1799), Janos.

Igen gyakori a János név: 1806 és 1808 között öt Mihájkó Jánost kereszteltek. Talán nem véletlen, hogy az apa minden esetben *Joan*, a fiú viszont már *János*.

Egy-két éves átmeneti időszak után 1810-től áttérnek a latin

betűs írásra, ám a latin betűkkel írt román nevek igen ritkák (elvétve: Petre, Stefan). Néhány kivételtől eltekintve a személynévanyag ekkor már szinte kizárólag magyar: János, Dani, Mihally, Anna, Ferentz, Rozi, Maris, Jantsi, Peter, Istvan, Andras, György, Mihalyko Janos fia Mihaly, Andras Mihalyko György, Roman György, stb.¹⁰⁰

Az *abásfalvi* parókián valamivel később, 1821-től vált gyakorlattá a latin betűs anyakönyvvezetés, miután 1791 és 1821 között itt is a cirill betűs írást használták. Az anyakönyvek névanyaga itt is magyar: Salamon Andras és Mihalyko Istvánné Bokor Borbála (Almás, 1819), Roman György (Karácsonyfalva, 1821), Olah Mihaly, Olah Péterné (Keményfalva, 1821), Mihalyko Istvánné (Abásfalva, 1822), Olah György Péter (Homoródszentmárton, 1822).¹⁰¹

Az udvarhelyi parókiához tartozó *Máréfalván* 1721-től egészen 1897-ig a helyi római katolikus plébánosok latin nyelven anyakönyveztek, nyilvántartásukban ott találjuk a helybeli „*valachus*” személyeket is. Tipikus román nevet itt sem jegyezték be, a helybeli „oláh atyafiak” ugyanazokat a keresztnéveket adták gyermekeiknek, mint a falu többségi lakossága: Stephanus, Petrus, Andreas, Michael, Georgius, Daniel, David, Emericus; illetve Elisabeth, Barbara, Anna, Maria, Rozalia, Sophia, Susanna.¹⁰²

A magyar személynévadásra való áttérés kezdetén gyakran fordult elő, hogy a magyar nevek becézett változatait (Jancsi, Máris, Rozi, Dani stb.), tehát a szóbeliségre jellemző adatokat írták be az anyakönyvekbe, úgy, ahogyan azt a faluban a többségi lakosság hétköznapi beszédében hallhatták. A magyar utónevek szabályos anyakönyvi alakjainak használatára való áttérésben – mely végül kiszorítja a becézett névalakok anyakönyvi bejegyzését – jelentős szerepük volt a balázsfalvi papi szemináriumban képzett lelkészeknek.

Az első unitus papok, akiknek kezeírását láthattuk, az abásfalvi *Stan Mitrai* (1786–?) és az udvarhelyi *Ioan Laslo* (1780–1811) voltak. Az ő íráskészségük még gyenge, ügyvitelük rendszertelen, nehezen áttekinthető. Az utánuk következőknél már érezhető a

XVIII. század hetvenes-nyolcvanas éveiben erőteljes szellemi megújódáson, valóságos európai kulturális vérátömlesztésen átesett balázsfalvi szeminárium hatása: feljegyzéseik fejlett írástechnikáról, gondos, olvasható betűformálásról, igényes fogalmazásról és helyes nyelvhasználatról tanúskodnak. Szóltunk már a *berevoji Boeriu (Boér)* „papdinasztiáról”, amelynek tagjai jelentős szerepet tölthettek be az Udvarhely vidéki unitusok lelki gondozásában, de szellemi igényeik, művelődési viszonyaik javításában is: Abásfalván *Șorban Boeriu* (1816), *Ștefan Boeriu* (1857), Székelyudvarhelyen *Ioan Boeriu* (1812–1818?), *Ștefan Boeriu* (1821–1834), *Alexandru Boeriu* (1851–1898) szolgált. A köztük fennálló rokonsági viszonyra utalva jegyezte be Alexandru Boeriu a „Protocollumok” könyvébe: „Ștefanus Boer nepot meus frate inuiatus ad Parochiam Abasfalviensem die 22 Februaris 1857.” A Boeriu nemzetség tagjai egyformán igényesen írtak románul, magyarul és latinul. A nevüket a szöveg nyelvének megfelelően írták alá. Balázsfalvára román nyelven továbbították jelentéseiket, kéréseiket, a latinul érkező rendeleteket pedig ugyancsak latinul vezették be a „Protocollumok” könyvébe. *A hívek számára kiállított iratok viszont mindig magyar nyelvűek* (így már az 1782-ben kiállított „*Kántori vagy Dejaki Levél*” is!); ez részben a világi hatóságok miatt történhetett így, de gyakran a bizonyítványok szövegéből arra következtethetünk, hogy *a már magyar nyelvűvé vált hívek* miatt is. Hadd idézzünk példaként néhány iratot a székelyudvarhelyi görög katolikus esperesség levéltárából:

„Ezen fojjo esztendőben 1816 januariusnak 7-dik napján oláhfalvi olá György fija olá péter házasságra szánván magát magának jegyezte gyepesi molnár István Leányát máriát kik is magok személyesen meg jelenteték magokat az papi háznál a mejről bizonylatot kérnek. Boér István sk. Abásfalvi pap. Tamás Lőrinc tanu. Álgya isten.” (A köszöntésként, jókívánságként hozzáfűzött „*Álgya isten*” beszédfordulat főképp az élő, mindennapi társalgásban használatos. Boér parókus illendőnek vélte, hogy a hivatalos

írás végén saját jókívánságát is kifejezze, mégpedig ugyanúgy, mint ahogyan azt minden bizonnyal élő szóban is megtette.)

„*Papi bizonyítvány*, Mely szerint hogy Udvarhely Kerületi Betlenfalvi Bokor Katalin törvényes szüleitől Bokor Péter és Rátz Máriától született és meg kereszteltetett 1826 dik év Januarius 18-án akkori lelkész Fő Tisztelendő Boer István Ur által. Kereszt-szülék Kováts János és Daniel Anna Karjain a *Sz. Udvarhely Városi G. Egyesült Megye Keresztelő Könyve* tartalma szerint ezennel bizonyítottam nevem aláírásával és szokott pecsétemmel megerősít-ve – Sz. Udvarhely Martius 30-án 1851. Boer Sándor.”

A papi bizonyítványok közt találunk olyanokat, melyek *görögkeleti vallásúak unióra való átállását* igazolják:

„Hogy Bögözi Bukva Mojzes a Disuniorol a Szent Uniora mű előttünk által állott légyen, arról igaz Hittel bizonyitunk. Homorod Szt. Mártoni Biró István sk. és Birró Antall sk. Ns. Udvarhelyszék Hütes Assesora. Boer János H. Abásf. Unitus Parókus.” (1818)

„Máréfalvi Mátisfalván lako Mihalyko István és oda valo Pálhegyi Maria megkereszteltettek nem erőltetésből. Boer István sk., László Mihály sk.” (1822)

I. Lipót császár körlevelének szövegét, mellyel az erdélyi románok Rómával való *unióját* közhírré tette, mint a felekezet alapokmányát Boer János esperes 1815. február 3-án vezette be („protokolálta”) az egyházkerület jegyzőkönyvébe, *magyar nyelven*. Minden bizonnyal rendelkezésre állott, vagy beszerezhető lett volna román nyelvű változat is, ám az Udvarhely-környéki hívek nyelvismerete ekkor – 1815 februárjában – az alapokmány magyar nyelvű rögzítését tette indokolttá, másképp nem magyarázhatjuk ezt a gesztust azon hivatal részéről, mely egyébként levelezését a balászfalvi püspökséggel román nyelven folytatta.

A hivatalos bejegyzések után gyakran találunk efféle emlékeztetőket: „Elvitte a Szt. Erzsébeti Molnár Also” (1857); „Elvitte a máréfalvi kántor szolgája” (1859); „Az Abásfalvi Unitus pap: Boer István Ur az odavaló Ecclesiáról szollo Inquisitiot az Érseki Archivumba leendő felküldés végett mai nap kezembe hozta. Sz.

Udv. Sept: 7-én 858”. Természetesen magyar nyelven küldi el az esperes a „Megye Biro H. Karátsonfalvi Kosa Györgynek” szóló utasítást: „Megye Biro Uram ifj. Kosa Istvánt olj meg hagyással idézze nőjével szembe a G. Egyesült Esperesi Hivatalhoz mától számítando 8 napra hogy a melj okokra fel tud mutatni nője ellen azokra írásba hozza meg, vagy itt bizonyittassa be hitelesen. Különben a végre törvényesen kerestetni fog. Sz. Udvarhelyt Nov. 24 én 1857.” Egy másik házasságtörés ügyében az esperes már a püspökhöz küldött felterjesztését is magyarul írja (ami azért meglepő, mert a püspökséggel folytatott levelezése mindaddig román nyelvű volt): „Jelenleg Farkas Jánosnak jobb szerentséje akadván a leendő páros életre kéri a szabadalmat annak törvényes megkötésire. [...] Ugyanezért mélj tisztelettel terjesztem a nevezett diferensek ügyét ide kapcsolo dokumentumokkal együtt Méltóságod mint házassági ügy Elnöke kegyes szine elé...” (Protocollum 43/1857).

A hivatal gyakran küld felszólítást a be nem fizetett kepe ügyében: „Máréfalvi G. Egyesült m. Biro Mihályko Ferencznek kötelességivé tétetett a bé nem fizetett papi bért mától számítandó 8 napig az ide mellékelt jegyzék szerint bé fizetni. Különben az illető hivataltól executio kéretik. Február 19-e 1859.” (Protocollum 22/1859).¹⁰³

E feljegyzések – úgy véljük – minden kétséget kizáróan bizonyítják, hogy az udvarhelyszéki „oláh atyafiak” (ahogyan például Máréfalván nevezték őket) már a XIX. század elején teljesen magyar nyelvűvé váltak, a kétnyelvűség állapota ekkor már csupán papjaikra volt jellemző. Következésképpen a román szerzők által inkriminált dualizmuskori elmagyarosító politika – a *Székelyföldön!* – nyelvi tekintetben tárt kapukat döngetett, hiszen fölösleges „elmagyarosítani” azt, akivel a saját papja is már csak magyarul tud értekezni.

A székelyföldi románok soraiban a többségi székelységbe történő nyelvi beolvadás lelkiismereti problémákat szült. Az egyházi szertartás nyelve – bár a pap és hívei hosszú évtizedek óta magyarul értekeztek – továbbra is a román maradt, ezt azonban a hívek – a szószékről hirdetett igével együtt – nem értették. Nem

véletlen tehát, hogy éppen Udvarhelyről indult el az a mozgalom, mely a románul nem- vagy gyengén tudó görög katolikusok számára egy külön, magyar szertartásnyelvű püspökség létrehozását szerette volna elérni. A székelyudvarhelyi egykori esperesi levéltárban – melynek mi csak töredékét tanulmányozhattuk – sajnos nem sikerült erről semmit találnunk, így csupán azt idézhetjük, amit az esetről Jancsó Benedek 1920-ban közölt:

„Ez a mozgalom tulajdonképpen a Székelyföldön kezdődött a múlt század negyvenes éveiben, ott, ahol tíz évvel később teljesen és végleg elcsendesült. A románul nem tudó magyar anyanyelvű hívek részéről ezidőben egyre erősödve az az óhaj, hogy az istentisztelet nyelve a magyar legyen, a székelyudvarhelyi gör. katolikus lelkész a szertartási könyveket (mise- és énekeskönyvek) magyarra fordította s jóváhagyás végett a balázsfalvi gör. katolikus püspökhöz terjesztette fel. Leményi püspök nem mert e fontos újításban egymaga határozni, az ügyet tehát áttette az erdélyi főkormányzónak. A főkormányzó nem tartván magát az ügyben illetékesnek, döntés végett az esztergomi primáshoz fordult, mint a legfőbb egyházi hatósághoz. Ez a hatóság azonban nemcsak megtiltotta a magyar egyházi könyvek kinyomtatását és magyar nyelvű istentisztelet bevezetését, hanem jellemző tájékozatlansággal azt is kérdezte: minő jogon használják a balázsfalvi egyházmegyében szertartási nyelv gyanánt a románt?”¹⁰⁴

Természetesen, arra is gondolhatunk, hogy mindez az 1830-as évek nemesi reformmozgalma nemzeti hevületének szellemében történt, annak a kornak a hatására, amikor még Wesselényi a jobbágyfelszabadítás feltételeként a magyar nyelv elsajátítását akarta kitűzni, vagy melyre Bölöni Farkas Sándor így emlékezik: „...Hazám nyelvéért éltem, haltam, s azt mások nyelve elnyomásával [...] egyetlen tenni igyekeztem ...”¹⁰⁵. Később viszont – éppen a negyvenes években! – mindketten élesen elítélik az erőszakos elmagyarosítást. Az udvarhelyi esperesség levéltárának iratai bizonyítják: a helyi parókus kezdeményezése nem magyar hazafiúi túlbuzgóság nyomán született, hanem a lelkiismerete követelte,

hogy őseik nyelvét elfeledő híveit bár identitásuk másik fogódzójában, hitükben megerősítse. Cselekedetét alighanem tévedés volna a kommunizmus évtizedeiben kimunkált csángó-forgatókönyv fordított előképének tekinteni. Az udvarhelyi esperesek, a Boeriu nemzetség tagjai *nem voltak rossz románok*: bizonyítja ezt az igyekezet, amellyel a silány anyagiak dacára támogatták a – nyilván román nyelvű – felekezeti iskolák alapítását. De ugyanakkor jó papok is voltak, akik nem örülhettek annak, hogy tőlük független okokból az imádság, a zsoltár öntudatlanul mormolt, érthetetlen automatizmussá kezdett válni.

Ugyanez a jelenség lejátszódott a görögkeleti hívek soraiban is. Kozma Ferencz írja 1879-ben megjelent könyvében: „Tudok rá esetet pl. Nagy-Galambfalván [...], hogy míg ott csupán magyar ajkú népesség lakik, mellyel gör. keleti pap is csak e nyelven érintkezhetik, az illető egyházi hatóság kényszeríteni próbálja a szülőket, hogy gyermekeik számára külön *felekezeti és oláh tannyelvű iskolát szervezzenek*. Ez intézkedés kétségkívül nemcsak e helyen próbáltatik meg, s olyan kényszer akar lenni, mely nemzetiségi surlódásokra vezethet.”¹⁰⁶

Orbán Balázs egy radikális és ugyanakkor diplomatikus formula bevezetésével próbálta megoldani a korban egyre több visszahelyeztetet produkáló ellentmondást: „Oláhoknak nem mondhatjuk, hanem csakis *keleti vallású székelyeknek*, mivel ők magukat is annak tartják, mivel egy árva szót sem tudnak oláhuul, [...] én a székelyföldi keleti vallásúakat, miként ők is óhajtják, *székely testvéreink* közé sorolom.”¹⁰⁷ A „keleti vallású székelyek” és „székely testvéreink” kifejezésekben nem volt semmiféle bántó szándék vagy tudatos magyarosító célzat. Orbán Balázs itt tulajdonképpen védelmébe veszi e kétségkívül identitászavarral küszködő embereket azokkal a falusfelekkel szemben, akik mintegy megszokásból és olykor pejoratív célzattal „oláhozták” őket. Védelmükre nem hoz fel semmi egyebet, mint egyszerűen megállapítja a nyelvi beolvadás tényét.

A *felekezeti asszimiláció* a nyelvi beolvadáshoz képest hosszabb, olykor adminisztratív buktatókkal teli folyamat. A leggyorsabban

a római katolikus falvakban megtelepedett görög katolikusoknál ment végbe, hiszen mindkét egyház a római szentszékhez tartozott, a szertartásbéli különbség pedig lényegtelen volt. A két felekezet papjai – mint az udvarhelyi unitus templom kapcsán ezt már említettük – gyakran beszolgáltak egymásnak, illetve a hívők is sűrűn látogatták egymás templomát. Alexandru Boeriu görög katolikus lelkész írta 1889-ben: „én is szolgálom a magyar katolikus híveknek gyónás alkalmával minden fizetés nélkül, minden panasz vagy zúgolódás nélkül”. Ştefan Şandor, Boeriu utóda az esperesi székben 1908-ban jegyezte fel: „Tdó. György Lázár lelkész ur is volt Máréfalván egyházi ügyben segélyemre, de ebből nem következik, hogy híveimet elsajátítja, mert én sokszor vagyok híveinek gyóntatása alkalmával itt Udvarhelyt szolgálatjára.”¹⁰⁸

A római katolikus falvakba települt unitusok helyzetének alakulását tipikusan szemlélteti a havasalji *Máréfalva* példája.

Az udvarhelyi görög katolikus parókia – az esperesi levéltár tanúsága szerint – a XVIII. század nyolcvanas éveitől kezdte rendszeresebben adminisztrálni, anyakönyvezni vidéki híveit. Ez idő előtt a római katolikus falvak unitus gyermekeit a helybeli egyházközségben anyakönyvelték. A máréfalvi római katolikus egyházi anyakönyvelés az első „*valachus*” újszülöttet 1746-ban jegyzi be.¹⁰⁹

Az udvarhelyi görög katolikus parókián 1787-ben anyakönyvezték az első máréfalvi újszülöttet, majd 1788-, 1789- és 1799-ben összesen 4 görög katolikus gyermeket kereszteltek; 1787 és 1799 között Máréfalván, a római katolikus plébánián is bejegyezték 3 unitus újszülöttet.

1800-tól a görög katolikus gyerekeket párhuzamosan anyakönyvelték mind a máréfalvi plébánián, mind pedig az udvarhelyi parókián. 1820-ig kevés a vegyes házasság, a máréfalvi Mihájkó és Ilonka nemzetség tagjai más településről hozott, többnyire velük egy hiten lévő lányokat vesznek nőül (Ana Oláh, Maria Bokor, Juditha Farkas, Catharina Bencze, Maria Istujka).

A máréfalvi görög katolikusok legfájóbb sérelme az volt, hogy halottaikat harangozás nélkül kellett eltemetniük. Egy 1792-ben

kelt „Contractualis Levél”-ben a következőket olvashatjuk: „...jövénnek mű előnkbe egy részről Máréfalván lakó Mihájko Mihály és Felesége; másrésztől ugyan Máréfalvi László András és Simon János Uramék ilyen okon; hogy lévén Máréfalvának egy darab Falu helye Papnyire nevezetű helyt melyet nyil szerént felosztának el is adák, hogy az Megyének szüksége volt egy harangra az melybe Mihájko Mihálynak is adának egy nyilat 18 Magyar Forintokért örökösen fiuról fiura, maradványról maradványra az mely 18 Magyar Forintokat Mihájko Mihály meg is adá ilyen conditioval: hogy az mely Harangban azon pénzt adgyák nekik is ha halálok történik, maradványoknak is harangozzanak mint egy magyarnak, melyet fogadának is a Máréfalvi Lakosok...”¹¹⁰

Ugyancsak harangvásárlással kapcsolatos szerződést köt az egyházmegye képviselőivel 1806-ban Mihálykó János családja (valójában 4 család): „Máréfalván lako Mihályko János, Mihályko Daniel, Mihályko Lászlóné és Mihályko Josef [...] kik is tőnek mű előttünk ilyen vásárlást, hogy tudni illik lévén [...] egy közönséges harangjok a melyet Szent Antalra lehet húzni. A nevezett Harangott adák és ajándékozák a Máréfalvi Magyar vagyis Catholikus Templomhoz olyan Conditio alatt, hogy mikor az irtt Mihálykóknak halottjuk történik az irtt Magyar Anya Szent egyháznál Tartozzának a menyi harangok vadnak mind azokkal ezzel egyetemben harangozni harangok bére nélkül.” (Egy későbbi plébánosi bejegyzés szerint „az oláh atyafiak a harangozásra nézve minden igényüket elvesztették, mert az 1851. évi nagy tűzvészben minden harang leolvadt”).¹¹¹

A XIX. század közepétől a máréfalvi unitusok úgyszólván kettős egyházi életet élnek, miközben fokozatosan a helyi plébános veszi át lelki gondozásukat. 1908-ban a nyugati rítusra áttérni óhajtó görög katolikus hívek a püspökhöz címzett levelükben a következőképpen érvelnek: „Mi elődeink példáját követve szintén a máréfalvi r.k. plébánosnak vettük igénybe minden szolgálatát, odafizettük egyházi szolgáltatásainkat (kepét), ott gyóntunk, ott áldoztunk, ott nyertek gyermekeink vallási oktatást, oda helyeztük

el még szentmise alapítványainkat is, ő keresztelte gyermekeinket és anyakönyvelte is, továbbá összeházasodtunk a római katolikusokkal, s most is mindannyiunknak r.k. neje van s így minden teljes lelki gondozásban részesülvén [...] teljes lelki nyugalomban voltunk.”

Ştefan Şandor, a görög katolikus esperes hasonló módon jellemzi az 1900 előtti állapotokat: „Holló András lelkész idejében eljártam gyakran Máréfalvára, házaikat vízkeresztkor megszenteltem, a legnagyobb tisztelettel fogadtak, Ilonka Sándor hivem leányát Mihálykó János ifj. hivemmel a máréfalvi rom. kat. templomban eskettem meg, hiveim a papi képét [...] egy napon együttesen hozták be, az új papi házra 1906 évben követ hordtak, kereszteltem, eskettem, temettem s ahol arra kértek, hogy esketést, temetést engedjem át a rom. kat. lelkésznek, azt is megtettem, tőlem rendes díj mellett keresztleveleket vettek ki, a házasulandók megjelentek, gyóntak, áldoztak, egy szóval csend volt, rend volt köztem és hiveim között.”¹¹²

A folyamat felgyorsulását a római katolikus vallásra történő *átkeresztelkedések* jelzik. Az áttérés első hulláma 1871-ben indult, amikor a római katolikus egyház helyet adott 15 görög katolikus családfő áttérési kérelmének: „Ha 40 forintot [...] az említett templom és megye számára még ez év folyamán lefizetnek, és kötelezik magokat, hogy az évenként felmerülő patronusi terhek hordozására önként vállalkoznak jövőre, úgy tekintessenek, mint bármelyik rom. kat. tagja megyének.”¹¹³. 1903-ban egy újabb „Conservorummal” 14 családfő, 13 családtaggal kéri felvételét a római katolikus egyházba. Ez utóbbi csoportos áttérési szándék már felháborodást vált ki az udvarhelyi unitus esperes részéről: „Ha valamely latin lelkész főpásztora előtti kedve, vagy érdem kereséséből híveket akar toborozni a r. kat. egyház számára, akkor kérem tegye azt a rom. kat. egyháztól elszakadt hívek köréből, mint pl. a református és unitáriusok közül – és nem a gör. kath. hívek közül, mert az már nem érdem, hanem szégyen és gyalázat! s ha jól meggondolkozik az ember – kisebbitése a vallási uniónak!

Lealázása a főpásztorok közti békés viszonyoknak, s arcul csapása a Krisztusban lévő testvéri szeretetnek!”¹¹⁴

A görög katolikus egyház híveihez való ragaszkodása természetes. Az udvarhelyi esperes panasszal fordul a gyulafehérvári és fogarasi érseki szentszékhöz, ahonnan Mihályi Victor érsek a következőképpen válaszol: „...Mostan sem adhatom beleegyezésemet, hogy a máréfalvi gör. kath. híveim latin szertartásra térjenek.”¹¹⁵ A nemleges választ gróf Majláth Gusztáv római katolikus püspök hivatala továbbította az érdekelteknek, utasítva a helyi lelkészt, hogy a görög katolikusok anyakönyvi kivonatait adja át az udvarhelyi unitus lelkészi hivatalnak. A püspökség 1904-ben kelt, 4161. sz. rendelete érvénytelenítette az *apostáziával* elkövetett rítusváltást, a máréfalvi plébános pedig megtagadta a görög katolikusok pasztorációját. A kérdés 1921-ben rendeződik, amikor Kiss János máréfalvi plébános kiegyezett Gergely János görög katolikus esperessel: „A gr. kat. nekem képeznek, csak a fát viszik Udvarhelyre, minden terhet híveimmel egyformán hordoznak, de egyforma eljárásban is részesülnek. Az anyakönyvi adatokat azonban tartozom beküldeni az udvarhelyi gör. kat. plébániára.”¹¹⁶ Ez már a beolvadás előrehaladott fázisa, melyet a teljes felekezeti asszimilációtól csupán egy apró formáság választ el.

A protestáns többségű falvakban élő unitus közösségek felekezeti asszimilációja lassabban történt: az impériumváltás utáni „visszarománosító” politika e helyeken (a Homoród mentén, Alsóboldogfalván, Bözödújfaluban) nyelvileg teljesen beolvadt, ám hitükhöz ragaszkodó kis csoportokat talált, amelyek lassú fogyatkozása csupán a vegyes házasságok számlájára írható. Az akkori román hatóságok anyagiakat sem kímélő „lélekmentő” kampánya viszont csekély eredményt hozott.

A székelyföldi görög katolikus közösségekre paradox módon éppen a 2. világháború utáni román vezetés mérte a végcsapást, midőn 1948-ban gyakorlatilag felszámolta, majd 1949-ben törvényen kívül helyezte a görög katolikus egyházat, megszüntetve

minden egyházmegyéjét és közösségét, vagyonát pedig az állam, illetve az ortodox egyház vette át.

Egyelőre kevesebb információval rendelkezünk a görögkeleti közösségek vallási asszimilációját illetően. Az udvarhelyszéki ortodox hitű románok az unitusoknál talán valamivel később, de a XIX. század közepéig ugyancsak átestek a nyelvi beolvadáson. Vallási asszimilációjuk két úton történt: egyesek, akik szórványban éltek, olyan vidéken, ahol erőteljesebb volt a görög katolikus egyház befolyása, előbb átálltak az unitusokhoz, majd velük együtt olvadtak be a többségi közegbe. Mások, ott, ahol parókiák is léteztek, illetve ezek vonzáskörzetében lassan, a többségi lakossággal vegyes házasságok révén keveredve adták fel őseik hitét. 1940–44 között a magyar hatóságok kétségkívül siettették ezt az amúgy is célegyenesbe érkezett folyamatot, de tévedés azt állítani, hogy a végeredmény az ő túlbuzgóságuknak köszönhető. *A román adminisztráció kezén maradt Alsóboldogfalván, Fiafalván vagy Újszékelyen ez a folyamat ugyanúgy végbement, mint a bécsi döntéssel elcsatolt Nagyalambfalván és Vargyason.*

*

Befejezésül meg kell állapítanunk: az udvarhelyszéki románság, mely a XVI-XVIII. században települt e vidékre, és mely mindvégig elenyésző kisebbségben volt a székely lakossággal szemben fokozatosan, előbb nyelvi tekintetben, majd népi identitásában, végül hitében is hasonult a tájegység többségi lakosságához. Ez a folyamat erőszakos epizódok nélkül, spontán módon ment végbe. Az 1940–44 közötti erőszakoskodásoknak e folyamatban semmilyen szerepeük nem volt, hiszen ekkorra az udvarhelyszéki románság (nem számítva az 1918 után érkezett hivatalnokokat, tanárokat, tanítókat és papokat) már rég asszimilálódott. Ezek az egyébként sajnálatos események mintegy válaszként történtek az erőszakosan, a lakosság kényszerű anyagi és munkabeli hozzájárulásával történt templomépítésekre, illetve a két világháború közötti román közigazgatás egyéb túlkapásaira. *Az udvarhelyszéki románság beolvadásával, mely nyelvi tekintetben a XVIII-XIX. század fordulóján*

már befejeződött, felszívódott egy népesség, mely kétségkívül színfoltja volt a késő középkori-koraújkorai Udvarhelyszéknek, és melyet a történeti-néprajzi kutatások mindmáig méltatlanul mellőztek. Egykori létét tagadni éppúgy bűn volna, mint ahogyan vétek erről mítoszokat gyártani s e hamis mítoszokból politikai tőkét kovácsolni.

Jegyzetek

1. Constantin C. Giurescu: *Erdély a román nép történetében*. B., 1968. 7, 63.
2. Ion I. Russu: *Románii și secuii*. B., 1990. 44.
3. A románok, székelyek és kunok együttélésének bizonyítására felhozott 1228-as oklevél hamis, csakúgy, mint az 1301-es keltezésű, az udvarhelyszéki Oláhfaluról és annak kenézéről beszélő okmány, és igen gyanús az 1426-os keltezésű „villa Valachalis Bereczkfalvá”-t említő, csak 1701-es átíratból ismert levél is: Vö.: Benkő Elek: *Ion I. Russu: Románii și secuii* (könyvismertető). In: Magyar Tudomány, 1991. 1399., illetve Karácsonyi János: *Pótlások a hamis, hibás keltezésű és keltezetlen oklevelek jegyzékéhez*. In: Történelmi Tár. 1908 (Új f. IX.) 30–31. Kézai Simon ugyancsak gyakran idézett *gestájának* román vonatkozásairól Benkő Elek a következőket írja: „Kézai, akinek munkája egészét, a *gesta* műfajának megfelelően, a források és a fantasztikum sajátos ötvöződése jellemzi, bizonytalan fogalmazásával [...] és nyilvánvaló tévedéseivel (a székely rovásírás nem hozható kapcsolatba a románsággal), elárulja, hogy nincs biztos értesülése a tényekről. Közléseinek szilárd magva, hogy kora Erdélyében székelyek és románok egyaránt éltek, a század hiteles forrásai azonban az utóbbiakat nem a keleterdélyi Székelyföldön, a székelyekkel összekeveredve, hanem Dél-Erdélyben, a Déli-Kárpátok lábainál említik.” (Benkő Elek: i.m. 1398–1399.)
4. Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Bp., 1988. II. 556.
5. Annak illusztrálására, hogy e hagyományok mennyire vehetők komolyan, idézzük a következő részleteket:
„A falu elnevezése a hagyomány szerint egy Oláh János pásztor embertől ered, akinek a település előtt kunyhója volt a mostani falu felső felében. A moldvai románok állandó gazdasági kapcsolatokat tartottak fenn a székelységgel, kicserélvén termékeiket egymással. A Kárpátokon keresztül minden napi járóföld távolságra egy-egy kunyhót építettek, amely pihenő helyül szolgált az emberek és teherhordó szamaraik számára. Ilyen állomáshely volt a Hargita lábánál is, a mai Cigánydomb környékén (Oláh János kunyhója). Tekintettel a sok vadállatra ez a kunyhó különleges módon volt megerősítve, szinte falszerűen körülvéve kövekkel és fenyő

boronaszálakkal. Az idetelepült székelyek *Oláh falának* nevezték. Idők folyamán a románok közül, akik évente kétszer jártak az udvarhelyi és homoródszentmártoni vásárookra, néhány itt is maradt és letelepedett a székelyekkel egybeolvadva. Késői leszármazottaik ma is élnek, de csak nevük utal régesrégi őseikre. Egy emberöltő után elveszítették nyelvüket, vallásukat és viseletüket.” (Bodó Gáspár: *Településünk története*. In: Szentegyházi Hírlap. 1992. I. 7. sz.)

Másik hagyomány szerint a falu eleinte Szentegyházásfalunak nevezett, „egészen 1567-ig amikor is a dúló vallásháború folyamán a község fel lett égetve a János Zsigmond csapatok által, s ekkor a község lakosságából nem maradt senki. Később telepítették ide a Vitus családot Csíkból, Gothárd és Konrád családokat Kóhalom vidékéről, Medgyes vidékéről egy görög katolikus család, az apa neve Oláh János volt, aki később fenyővíz készíttéssel foglalkozva az átutazóknak adta el, erről nevezték el *Oláh korcsmárosnak*, amelytől kapta Szentegyházásfalunak a nevét.” (A Szentegyházásfalunak Község Néptanácsa által, az Udvarhely Rajoni Néptanács Kulturális Osztálya rendelkezésére bocsátott „monográfia” - tulajdonképpen egy kérdőívre pontokba szedve adott válaszok. Gépirat a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumban.) János Zsigmond csíki térítő hadjáratairól bizonytalan utólagos feljegyzések (Losteiner Lénárd, Cserei Farkas) tudósítanak, olyan esemény ez, „melyet a legenda annyira felcíomázott, hogy nagyon nehéz a pusztán tény megállapítani”. Dátumhoz való kapcsolása is bizonytalan (1556, 1559, 1567). (Rugonfalvi Kiss István: A nemes székely nemzet képe. I. Debrecen, 1939. 254–255.) „A két falu véres Mohácsát” a hagyomány dúlónevekkel (Futómező, Vész, Málnavész, Vészkőszikla) véli igazolni (Bodó Gáspár: i.m.), ám a korabeli összeírások (1566, 1567, 1576) egyáltalán nem feldúlt, esetleg kényszerűen újratelepített falvak képét nyújtják. Nem találunk közelmúltbeli vérengzésre való utalást Báthori István 1572-es, Oláhfalura vonatkozó rendelkezésében sem.

6. *Székely Oklevéltár*. Szerk. Szabó Károly, Szádeczky Lajos, Barabás Samu. I-VIII. Kv.-Bp., 1872-1934. (SzOkl.) I. 100. Vö. Mályusz Elemér (szerk.): *Zsigmondkori Oklevéltár* 2/1. Bp., 1956. 601. A XV. század végére való datálás egyelőre csupán mint lehetőség merült fel, a kérdés még vizsgálat tárgyát képezi.
7. Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. B., 1981. 335–336.
8. 1566-ban, a János Zsigmond seregében híven szolgáló székelyek számbavételkor négy oláhfalvi nevet említettek: ferencz Pal, thanko Mihali, boros Peter és Czijgan gotharth. (SzOkl. II. 196.) Az 1567-es összeíráskor Szentegyházás-Oláhfalunak 32, Kápolnás-Oláhfalunak 28 lófő kapuval rendelkezett, együttesen Udvarhelyszék legnépesebb községét alkotva. 1576-ban a két faluban összesen 88 jobbágyporta után fizettek adót (86 fejedelmi jobbágy, 2 pedig Bencze Mátyás jobbágya), míg az 1614-es lustrában nem

találunk jobbágyokat, de román eredetre utaló neveket is alig (talán a szentegyházásfalui libertinusok közé sorolt Chiaka gergelj tekinthető nagyobb valószínűséggel annak). (Udvarhelyszék Levéltára a Kolozsvári Állami Levéltárban. Székely Láda, 56. sz.)

A két testvérfaluban tehát a XVI. század második feléből és a XVII. század elejéről származó a források egy homogén társadalmi összetételű, túlnyomórészt szabad jogállású székely lakosságot regisztráltak, sem a család-névanyag, sem egyéb jel nem utal arra, hogy ebbe a megelőző századokban masszív román beolvadás történt volna.

9. Jakó Zsigmond: *A románság megletelepülése az újkorban*. In: Erdély és Népei. (Szerk. Mályusz Elemér) Bp., 1941. 136–137.
10. SzOkl. Ús. I-III.
11. SzOkl. Ús. I. 59.
12. SzOkl. Ús. I. 206.
13. SzOkl. Ús. I. 145–147.
14. SzOkl. Ús. I. 80–81.
15. SzOkl. Ús. I. 206.
16. SzOkl. Ús. I. 117–118.
17. SzOkl. Ús. II. 14, 209–210.
18. *Oláh András* nagygalambfalvi jobbágy (1589); Id. *Oláh János* maiori (marhák gondozására fogadott személy), Székelyudvarhely (1590); *Oláh Máté* felsőboldogasszonyfalvi fejedelmi jobbágy (1593); *Oláh Demeter* Szentkirályon Berze Mihály jobbágya (1592); *Oláh Máté* malomfalvi pásztor (1595); *Oláh Miklós* Benedekffi János szolgája Kadicsfalván (1596); *Oláh Antalné* szentegyházásfalui fejedelmi jobbágy (1598); *Oláh Bálint* és felesége, *Anna*, a kecseti Gálffi István jobbágya, illetve juhásztora (1599); *Oláh István*, az almási Ferenc György juhásztora (1600); *Oláh István*, a székelyudvarhelyi Vajda István szolgája (1600); *Oláh Máté* Csiki Illésné juhásztora Kecseten (1599); *Oláh Miklós*, a kislaludi Kecseti Gáspárné Mikó Anna juhásztora (1596). (SzOkl. Ús. I-III. Névmutatók.)
19. Jakó Zsigmond: *A székely társadalom útja a XIV–XVI. században*. In: Székely felkelés 1595-1596. 27.
20. SzOkl. 4. 37–43.
21. Demény Lajos: *Jobbágyosítás-jobbágyosodás a Székelyföldön*. In: Hargita. 1983. 154 (4226). sz.
22. A lustra eredetije: Kolozsvári Állami Levéltár. Udvarhelyszék Levéltára. Székely Láda, 56. sz. (VIII.1.) Társadalom- és gazdaságtörténeti vonatkozásait feldolgozták: Imreh István–Pataki József: *A székely falu gazdasági-társadalmi szerkezete a XVI. század végén és a XVII. század elején*. In: *Székely felkelés 1595-1596*. 146-190.
23. Benkő Elek i.m. 1401.
24. Dávid László i.m. 167.
25. SzOkl. IV. 37–43.

26. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* (szerk. Szilágyi Sándor) IV. Bp., 1878. 435.
27. SzOkl. VII. 430.
28. Kővári László: *Székelyhonról*. Kv., 1842. 107.
29. Demény Lajos: *Bethlen Gábor és kora*. B., 1982. 67–81.
30. Bözödi György: *Székely bánja*. Kv., 1938. 132.
31. Benkő Elek: *A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája*. Bp., 1992. 39.
32. SzOkl. Ús. III. 173–174.
33. SzOkl. IV. 302.
34. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio Korában. 1720–21*. Statisztikai közlemények Bp., 1896.
35. SzOkl. VII. 106–107.
36. Jánosfalvi Sándor István: *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett II. (1838-tól 1846–1858-ig)* Kv., 1942. 20.
37. *Tabella rectificationis Anni Militaris 1818–1848*. Csíkszeredai Állami Levéltár, (a továbbiakban: *Adótabellák*). 38. sz. fond. L18/29; L19/6; L19/24 sz. csomók.
38. Kővári László: i.m. 107.
39. Adótabellák. LXVIII/29, CXIV/32, CVIII/44, CXI/10, LXV/9, LXX/3, LXXII/32. sz. csomók.
40. Benkő József: *Specialis Transilvania. Terra Siculorum*. Ford. Szabó András. Kv., 1944. 32.
41. Tóth Zoltán: *A román történettudomány és a székelyföldi románok kérdése*. In: Erdélyi Múzeum, 1942.530.
42. Jakab Elek–Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története*. Bp., 1901.
43. Szeles János: *Székely-Udvarhely története*. In: Erdélyi Múzeum, 1898 (XV). 465.
44. Costin Feneșan: *Izvoare de demografie istorică*. I. B., 1986. 116–203.
45. Józsa Ioan: *Câteva monumente istorice din județul Odorhei*. Odorhei, 1932. 12–16.
46. Uo.
47. Szeles János: i.m. uo.
48. Józsa Ioan: i.m. uo.
49. *Schematismus dicasteriorum et officialium magni principatus Transilvaniae pro anno 1800*. Claudiopoli. (a továbbiakban: *Schem. dicast.*)
50. *Schem. dicast. pro anno 1817*.
51. A székelyudvarhelyi görög katolikus esperesség levéltára. Ma használaton kívül, a helyi görögkeleti egyház kezelésében. A továbbiakban *Udv.Gk.Lvt.* Sz. n.
52. *Udv.Gk.Lvt.* Sz. n.
53. *Udv.Gk.Lvt.* Sz. n.
54. Szigethi Gyula Mihály: *Székely Udvarhely, a nemes székely nemzet anyavárosának leírása*. In: Felső-Magyarországi Minerva, 1828. 1752.
55. Ignaz Lenk von Trenenfeld: *Siebenbürgens geographisch-, topographisch-*

- statistisch-, hydrographisch- und orographisches Lexikon, mittelst eines Versuches seiner Landkarten – Beschreibung bearbeitet und alphabetisch geord.et...* Wien, 1839. (A továbbiakban: *Lenk.*)
56. *Acte sinodiale ale bisericeii romane de Alba Julia si Fagarasiu*. Date la lumina de Ioane M. Moldovanu. Tomu I. Blasiu, 1868. 24, 92. (a továbbiakban: *Acte sinodiale...*)
57. Szigethi Gyula Mihály: *Nemes Udvarhely-Szék statisztikai leírása*. In: Nemzeti Társalkodó, 1831. 76.
58. Józsa Ioan: i.m. uo.
59. Udv.Gk.Lvt. *Fassio Parochiarum*, 25 may 1786. Sz. n.
60. *Lenk.* III. 8, II. 436, IV. 386–387.
61. Adótáblák. LXXI/2 sz. csomó.
62. Udv.Gk.Lvt. *Protocollum Archidiaconale Officium gr. cat. Udvarhely*, 1857, 1858, 1859. (A továbbiakban: *Protocollum.*) Nr. 95/1858.
63. *Acte sinodiale...* 24.
64. Dvorzsák János: i.m. 717–720.
65. Ion I. Russu: i.m. 70–71.
66. Uo. 186.
67. Sabin Opreanu: *Secuizarea românilor prin religie*.
68. *Lenk.* IV. 199.
69. Dr. Virgil Ciobanu: i.m. 676.
70. B. Daniel István: *Udvarhelyszéki események*. Kézirat a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum dokumentumtárában.
71. Udv.Gk.Lvt. *Protocollum*. 1857, 1858, 1859.
72. Orbán János: *Székelykeresztúr története*. Kv., 1943. 34–37.
73. G. Popa-Lisseanu: i.m. 92.
74. Dr. Virgil Ciobanu: i.m. 676.
75. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. I. Pest, 1868.
76. Dr. Virgil Ciobanu: i.m. 676.
77. G. Popa-Lisseanu: i.m. 93.
78. *Lenk.* IV. 157–158.
79. *Acte sinodiale...* 24, 92.
80. Udv.Gk.Lvt. *Protocollum*. Nr. 75/1858.
81. Dr. Virgil Ciobanu: i.m. 677.
82. G. Popa-Lisseanu: i.m. 91.
83. *Erdély 1857. évi népszámlálása*. Bp., 1992. 208–209.
84. Kovács András: *Útfélen fejfa*. B., 1995. 189–190.
85. Udv.Gk.Lvt. *Protocollum*. 1857.
86. Kovács András: i.m. 200.
87. Dr. Ioan Lupuş: *Istoria bisericească a românilor ardeleni*. (2. kiadás) Cluj-Napoca, 1995. 111–118.
88. Ion I. Russu: i.m. 186.
89. SzOkl. IV. 39.

90. Benkő Elek: *A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája*. Bp., 1992. 116.
91. Szigethi Gyula Mihály: *Nemes Udvarhely-Szék Statisztikai leírása*. 71.
92. A nagygalambfalvi iskola első osztályába 1946 és 1996 között beiratkozott tanulók névsorában a következő román eredetű (?) sejtető neveket találtuk (általában többszörösen ismétlődve): Puja, Sztojka, Vaszi, Duka, Major, Bokor, Petre, Duba, Trif, Pintó, Frigur, Dáné, Vitán. E nevek viselői közt vannak cigányok, illetve cigány származásúak is. (*Memento. Emlékkönyv a nagygalambfalvi iskola első írásos említésének 430 éves évfordulójára*. Nagygalambfalva, 1996. 64–85.) Egy 1906.II.7-én kelt árverezési hirdetés említi az egykori „zsellér telkek” lakói sorában Prodán Györgyöt. (*Első Nagygalambfalvi Kalendárium*. Székelyudvarhely, 1991. 50.)
93. Ion I. Russu: i.m. 186–188.
94. Böződi György: i.m. 244.
95. Ion I. Russu: i.m. 190.
96. Lenk IV. 386–387.
97. Böződi György: i.m. 244–245.
98. Jakabffy Elemér: *Erdély statisztikája*. Lugos, 1923. 110.
99. Jánosfalvi Sándor István: i.m. II. 47.
100. Udv.Gk.Lvt. Egyházi anyakönyvek. (Születések, 1787–1825.)
101. Uo.
102. Állami Levéltár. Csíkszereda. Egyházi anyakönyvek gyűjteménye. Máréfalva. Lt. sz. 548, 549, 550.
103. Udv.Gk.Lvt.
104. Jancsó Benedek: *A román irredenta mozgalmak története*. Bp., 1920. 331.
105. Erdély rövid története. Bp., 1989. 405.
106. Kozma Ferenc: *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota*. Bp., 1879. 85.
107. Orbán Balázs: i.m. I.
108. Már.Rk.Lvt. (1889., 1908. évi levelezések)
109. Uo. Anyakönyvek.
110. Uo. Contractuális levél. 1792. Sz. n.
111. Uo. Contractuális levél. 1806. Sz. n.
112. Uo. A gör. Kat. Esperesi hivatal levele. Nr. 3272/16. máj. 1908.
113. Uo. Egyháztanácsi iskolaszéki jegyzőkönyvek. 1858-1900. 1871. máj. 28. Sz. n.
114. Uo. A gr. kat. Esperesi hivatal levele. Nr. 3272/16. máj. 1908.
115. Uo. Mihály Victor gr. kat. érsek és metropolita levelének másolata. Gyulafehérvár. Nr. 3112/1908.
116. Uo. Domus Historia. Kiss János: Egyezés a görög katolikusok pasztorációjára. 1924.